

A KENYÉRMEZEI CSATA*

(1479. október 13.)

Az 1456 és 1464 közt eltelt nyolc esztendőben II. Mehmed szultán (1451-1481) birodalma egyesített hadai élén nem kevesebb mint négy alkalommal vonult a Magyarország határaival szembe vetett észak-balkáni hadszíntérre. 1456-ban sikertelenül ostromolta Nándorfehérvár várát, a magyar határvédelem kulcspontját. 1459-ben – Vég-Szendrő (Smederevo) elfoglalásával – végleg bekebelezte Szerbia maradványait. 1463-ban lerohanta és elfoglalta Boszniát. 1464-ben ismét Boszniába tört, hogy visszaszerezze azokat a bosnyák várakat, amelyeket elvonulása után Mátyás király hadai elfoglaltak. A szultáni sereg azonban nem boldogult a természettől és a magyar csapatoktól egyaránt jól védett Jajcával, s 1464 augusztusában visszaindult a székváros, az 1453-ban elfoglalt Konstantinápoly felé.¹

A kortársak közül nyilván nagyon kevesen gondolták, hogy – amennyiben eltekin-tünk a Vég-Szendrő felmentését célzó 1476. évi téli „villámhadjárattól” – ötvenhét esztendőnek kell majd eltelnie, míg szultán vezette török sereg (1521-ben) újra megjelenik ezen a hadszíntéren, s újabb ötnek addig, amíg a szultáni és a magyar királyi sereg (1526-ban) ismét megütközik egymással. De nyilván kevesen gondoltak arra is, hogy a kor európai emberének vágyálma: az összes keresztény hatalom összefogása két és negyed századra átkerül a vágyálmok világába, s törökellenes együttműködésük a Hunyadi János balkáni háborúéhoz hasonló korlátozott formában is csak 1683-ban valósul meg ismét. Pedig azt, hogy a török-magyar háborúskodás menetében 1463 és 1521 között csaknem hatvan éves állóháborús szakasz következett be, nem a vakvéletlen játéka, hanem a szemben álló erők viszonylagos kiegyensúlyozottsága okozta.²

* E tanulmány első változata szerény igényű TIT-segédanyagnak készült azon előadók tájékoztatására, akik a kenyérmezei csata 500. évfordulójáról kívántak megemlékezni (A kenyérmezei csata [1479. okt. 19.] és a török-magyar állóháború a határok mentén [1465-1520]. Történelmi füzetek, 1979. [A TIT Történelmi Választmányának kiadása] 29 o.). A vállalkozást szerencse kísérte; néhány olyan forrás is a kezembe került, amelyeket történetírásunk addigéle nem hasznosított (vagy nem hasznosított értékének megfelelő mértékben). Mivel az említett füzet lényegében már megjelenése idején is hozzáférhetetlen volt, és több ízben felmerült az igény publikálása iránt, úgy döntöttem, hogy, csaknem húsz esztendő múltán, immár *Fodor Pállal* együtt átírjuk és jegyzetelt formában is közreadjuk. Közös vállalkozásunkat szerény példának szántuk annak illusztrálására, hogy mit nyerhet a történetírás a két diszciplína képviselőinek összefogásával. Sz. F.

¹ *Barta Gábor*: Nándorfehérvár, 1456. Budapest, 1985.; *John V. A. Fine, Jr.*: The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor, 1990.⁴ 568-590. o.; *Colin Imber*: The Ottoman Empire. 1300-1481. Istanbul, 1990. 166-188. o.

² V. ö. *Szakály Ferenc*: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365-1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.: *Rúzsás Lajos* és *Szakály Ferenc*) Budapest, 1986. 42-49. o. = Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1979) 67-85. o.

Hunyadi sorozatos balkáni támadásai (1443, 1444, 1448) után a magyar királyi seregek csak elvétve hatoltak be az Oszmán Birodalomba, s akkor sem azzal a szándékkal, hogy – mint egykor Hunyadi tervezte – ott kényszerítsék döntő viadalra a szultáni hadakat. S ha a szultán maga is kiindult székvárosából, a magyar védelem erői siker reményében már csak az ország határán mérkőzhettek meg vele. Az a rugalmasság azonban, amellyel Mátyás hadai II. Mehmed 1463-as boszniai foglalásaira válaszoltak, megmutatta, hogy a Magyar Királyság még jelentős erő tartalékokkal rendelkezik a védekezéshez és a korlátozott célú támadásokhoz, vagyis még mindig veszélyes ellenfél.³

Részben ez az erő és határozottság, részben a Velencével fennálló ellentétek készítették Mehmed szultánt arra, hogy a következő két évtizedben másfajta politikát kövessen a Balkánon, mint uralkodása kezdetén. 1453 után nyilvánvalóvá vált számára, hogy Bizánc örökségét nem tudja maradéktalanul birtokba venni mindaddig, amíg a térség két legerősebb hatalma, Magyarország és Velence megőrzi balkáni befolyását. E befolyás megszüntetését – lobbanékony természetének megfelelően – a vetélytársak gyors katonai legyőzésével kívánta megoldani. Látván azonban e kísérlet csaknem egy évtizedes eredménytelenségét, taktikát változtatott. Feladta a „mindent egy csapásra” elvet, igyekezett elkerülni, hogy egyidejűleg háborúzzék velük: ehelyett sorra felszámolta a helyi balkáni hatalmi központokat. Ahol pedig erre (a távolság, ellátási problémák stb. miatt) még nem érett meg a helyzet, ott vazallusságra és adófizetésre kényszerítette a korábban magyar és velencei (néhol genovai) függésben élő, vagy velük együttműködő államokat (a Havasalföldet, Moldvát, a Krími Kánságot, illetve az egész Fekete-tenger vidékét). Így Mehmed uralkodása vége felé megvalósította tervét: a Magyar Királyság lényegében a Száva – Al-Duna vonalára szorult vissza, a korábbi ütköző vagy vazallus államok – az egykori Szerbia Nándorfehérvár környéki csücskét és Bosznia északi részét leszámítva - oszmán uralom, vagy befolyás alá kerültek. Velence elveszítette keleti tengeri útvonalának néhány rendkívül fontos támaszpontját, a Balkán-félsziget nyugati és déli szegélyén lévő birtokai pedig alaposan összezsugorodtak, nem is beszélve arról, hogy a Fekete-tenger oszmán beltengerré változott. Ezek után nem meglepő, hogy a világhatalomról ábrándozó Mehmed 1480 táján már a korabeli világgazdasági centrum, a Földközi-tenger keleti medencéje és Itália megszerzését tervezgette.⁴ (Halála után az oszmán terjeszkedés átmenetileg lelassult, de a szultánok I. Szülejmánig [1520-1566] lényegében a Hódító Mehmed által meghatározott *prioritások* szerint politizáltak és hadakoztak.) Nemcsak az 1456-ban elszenvedett kudarc, hanem ez

³ V. ö. *Rázsó Gyula*: Mátyás király török politikája. *Hadtörténelmi Közlemények* 88 (1975) 303-348. o. = Hunyadi Mátyás (Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára). (Szerk.: *Rázsó Gyula, V. Molnár László*). Budapest, 1990. 149-200. o.; *uő*: Mátyás hadászati tervei és a realitás. *Hadtörténelmi Közlemények* 103 (1990) 1-30. o.; *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás, 1440-1711. Budapest, 1990. (Magyarok Európában II.) 56-59., 68-69. o.

⁴ *Halil İnalcık*: Mehmed II. In: *İslâm Ansiklopedisi*. 7. cilt. Istanbul, 1993 (reprint). 506-535. o., főleg 520-523., 527-531. o.; *uő*: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600. London, 1973. 26-29., 129-133. o.; *Franz Babinger*: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. *Weltenstürmer einer Zeitenwende*. München, 1959.² 161. o. skk, 406. o. skk.; *Salâhattin Tansel*: Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in siyasi ve askeri faaliyetleri. Ankara, 1985.² (T. C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII/34^a.) 113-229., 271-279. o.

a politika is okozta, hogy Magyarországot hosszú évtizedekig nem kereste fel szultánok által vezetett birodalmi hadsereg.

Míndez persze közel sem jelenti azt, hogy a hosszán elnyúló török-magyar határvonal mentén békés eseménytelenségben folyt volna az élet. Éppen ellenkezőleg: az utolsó nyílt háborús periódusban kialakult helyzet állandó helyi összecsapások közepette maradt meg lényegében változatlan. A szemben álló felek ezekkel az összecsapásokkal puhatolták egymás erejét, s ezekben az összecsapásokban ismét és ismét bebizonyosodott, hogy az erőegyensúly továbbra is fennáll, és a helyzet még nem érett meg nagyobb – a *status quot* alapjaiban megváltoztatni kívánó – vállalkozásokra. Ezekben – a „békeidőszakokban” is szinte évről évre ismétlődő – összecsapásokban a két, egymással szemben álló határvédelmi szervezetnek jutott a főszerep, amelynek katonasága offenzív és defenzív feladatokat egyaránt ellátott.

A török hódítók a megszállt balkáni országok (Bulgária, Szerbia és Bosznia) uralkodó osztályával szemben eltérő módszert alkalmaztak. Azokat, akik hajlandók voltak együttműködni, szolgálatukba fogadták (és ilyenkor többnyire *timár*-birtokokkal jutalmazták), a többieket pedig vagy felszámolták, vagy elűzték. (Közülük sokan éppen Magyarországon kerestek és találtak menedéket, s vettek részt, immár magyar alattvalóként, a törökellenes harcokban.) Felszámolták az elbukott államok közigazgatási, jogi és katonai intézményrendszerét, területüket pedig – többé-kevésbé megtartva a korábbi beosztást – szandzsákokra osztották.⁵ S természetesen újra osztották a birtokokat is: az újonnan megszállt terület egy – változó – része rendszerint kincstári kezelésben maradt (ezek voltak a *hász*-birtokok), a többit pedig szolgálati (más szóval: javadalom-) birtoknak (*timár*) adták ki. Ez utóbbiak haszonélvezői – a *szpáhik* és *záimok* – parancsnokaik felszólítására kötelesek voltak késedelem nélkül hadba vonulni és jövedelmük nagysága szerint meghatározott számú katonát állítani.⁶

A Magyarországgal határos északi török hódoltság „csontvázrendszerét” azok a boszniai és szerbiai várak alkották, amelyeknek sűrűsége és őrségszáma, a közös határhoz közeledvén, egyre növekedett. A török várak őrsége ebben az időszakban különböző gyalogos egységekből (*azabokból*, *janicsárokból*, *müsztahfizokból*, számszerűjászokból, fegyverkovácsokból, hajóácsokból és más kézművesekből), tűzerekből, valamint reguláris és hol hivatásos, hol katona-paraszti státuszú lovas kontingensekből állott. Az előbbiek közé tartoztak a *fáriszok*, más néven *beslük*, az utóbbiakhoz a *martalócok* és olykor a főleg pásztorkodó vlachok közül kiállított

⁵ Hegyi Klára: A törökök berendezkedése meghódított országaikban. *Történelmi Szemle* 24 (1981) 392-404. o.; *úő*: Török berendezkedés a meghódított országokban. *Világtörténet* 1983/2, 19-41. o.; Histoire de l'Empire Ottoman. (Sous la direction de Robert Mantran) Paris, 1989. 287-296. o.

⁶ *Nicoară Beldiceanu*: Le timar dans l'État ottoman (début XIVe – début XVIe siècle). Wiesbaden, 1980. A timárnál nagyobb és a magas rangú hivatalnokok és katonák *hász*-birtokainál általában (de nem mindig) kisebb javadalmakra a XV. század második felében kezdték használni a *ziámet* szót. L.: *Káldy-Nagy Gyula*: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok, i. m. 170. o. A *ziámet*-birtokok funkcióhoz kötött jellegéről l. *Géza Dávid*: Assigning a *Zi'amet* in the 16th Century: Revenue Limits and Office-Holding. In: Armağan. Festschrift für A. Tietze. (Hrg. von Ingeborg Baldauf und Suraiya Faruqi unter Mitwirkung von Rudolf Veselý) Praha, 1994. 47-57. o.

vojnukok. A török naszádos egységek kikötőhelyei a végvárok alatti folyószakaszokon (pl. a Maricán Krusevácnál és a Dunán Galambócnál) voltak.⁷

Bár a nagyobb várakban rendkívül nagy számú katonaság állomásozott (egy 1488. évi összeírás szerint Vég-Szendrőn pl. 1690 fő),⁸ belőlük természetesen nem tettek volna ki azok a némelykor 10-15 000-es portyák, amelyek időről időre előzőnlötték a Magyar Királyság határ menti területeit. A tömeget azok az eredetileg félreguláris, esetleg adókedvezményrel, esetleg csak zsákmányolási lehetőséggel jutalmazott csapatok, vagy önkéntesek adták, akiknek szolgálatait az oszmán hadvezetés többnyire csak hadjáratok alkalmából vette igénybe. Közülük különösen az *akindzsik* tettek szert félelmetes hírnévre, mivel hihetetlen gyorsan pusztították-gyújtogatták végig a célba vett területet.

Amint azt Magyarországi György és Konsztantin Mihajlovič beszámolóiból tudjuk (ők hagyták ránk a legjobb leírásokat a XV. század közepi Oszmán Birodalomról), kezdetben az *akindzsik* javarészt olyan, pásztorkodó életmódot folytató ruméliai törökök voltak, akik bizonyos adók alól mentesültek.⁹ Mindnyájan fizetség nélkül, csupán kedvezményeik fejében és persze a zsákmány reményében vettek részt a hadjáratokban, hogy a rablott holmikkal és foglyokkal űzött kereskedésből egészítsék ki jövedelmüket. A XV. század közepe után azonban mindinkább elenyészett az *akindzsi*-életmód és -státusz nomád és önkéntes jellege. Az állam fokozatosan állandó lakóhelyhez kötötte, telkekre ültette és földművelésre kényszerítette őket, illetve soraikat egyre nagyobb arányban töltötte fel eredetileg rája (= adóköteles alattvaló) állapotú katonákkal. A genovai Iacopo de Promontorio de Campis 1475 körül keletkezett leírásából kiderül, hogy ez a folyamat az 1470-es évek közepére már jócskán előre haladt; közlései alapján az *akindzsikat* inkább katonaparasztnak kell tekintenünk, akik békeidőben ökreikkel földet műveltek, és a tized, illetve néhány más adó alól felmentést kaptak.¹⁰ Mindezek folytán az *akindzsikat* ekkor már nincs jogalapunk „irreguláris”, kivált nem „önkéntes” katonaságnak minősíteni. Annál kevésbé, mert részletes nyilvántartások készültek róluk, pontos előírások szabályozták szolgálatuk mibenlétét, az utánpótlás módját, s azt, hogy miképpen kell osztozniuk a zsákmányon az állammal és saját előjáróikkal stb.¹¹

A ruméliai *akindzsik* (akik között a század második felében keresztényeket is találunk) ekkoriban jól elhatárolható körzetekben összpontosultak, s az egyes „seregleteket” parancsnokaikról, az *akindzsi* bégekről nevezték el. A legjelentősebb

⁷ *Hazim Šabanović*: Vojno uredjenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća. *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 11 (1960) 173-223. o.; *Olga Zirojević*: Tursko vojno uredjenje u Srbiji (1459-1683). Beograd, 1974. (Istorijski Institut 18.); *Milan Vasić*: Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom. Sarajevo, 1967.

⁸ *O. Zirojević*: i. m. 143. o.

⁹ *Georgius de Hungaria*: Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról 1438-58. (Fordította: *Kenéz Győző*) In: Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. (Közreadja: *Tardy Lajos*) Budapest, 1977. 64-66. o.; *Konstantin Mihajlović*: Memoirs of a Janissary. (Translated by *Benjamin Stolz*, historical commentary and notes by *Svat Soucek*) Ann Arbor, 1975. 176-182. o.

¹⁰ *Franz Babinger*: Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio de Campis über den Osmanenstaat um 1475. München, 1957. (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, 8.) 60-61. o.

¹¹ *Irène Beldiceanu-Steinherr*: En marge d'un acte concernant le pengyek et les aqinği. *Revue des Études Islamiques* 37 (1969) 26-28., 35-43. o.; *Fodor Pál*: Adatok a magyarországi török rabszedésről. *Hadtörténelmi Közlemények* 109 (1996) 133-142. o.

csoportok a következők voltak: a Mihállu (Nikápoly, Plevna, Szófia és Smederevo vidékén), a Turahanlu (a Moreai félszigeten), az Evrenosz-féle (Albánia, Dalmácia táján) és a Malkocs-féle (Bosznia, illetve időnként az Al-Duna vidékén, pl. Szilisztránál állomásozó) akindzsik. A névadó családok többsége valamelyik „birodalomalapító” hőstől származott, s részint ezért, részint az oszmán hódításban játszott kiemelkedő szerepe miatt rendkívül nagy hatalomra tett szert. Az akindzsi bégek tisztüket apáról fiúra öröközték; egyszersmind „határbégek” (törökül: *udzs begleri*), vagyis határmenti szandzsákok vezetői is voltak, s e minőségükben rendszerint őket nevezték ki a legfontosabb itteni végvárok parancsnokaivá. Rabszolgák és magánkatonák ezreivel rendelkeztek, hatalmas magánbirtokokat szereztek (melyeket aztán vallási alapítványokba, *vakifok*ba mentettek át), saját hatáskörükben timár-birtokokat adományoztak, olykor maguknak szedhették be az állami (*dzsizje*-) adót stb. Megfelelő katonai háttérrel rendelkezvén és a szultáni udvartól távol élvén, valóságos kiskirályokká nőttek ki magukat.¹² A központi hatalom – főleg a századelő válságos időszakában mutatott engedetlenségük miatt – egyik legfontosabb feladatának tartotta az udzs bégek hatalmának visszaszorítását; az akindzsi-rendszer fent jelzett átszervezése, a központi ellenőrzés kiterjesztése bizonyára ezt a célt is szolgálta. Valószínűsíthető (de adatokkal egyelőre kevésbé igazolható), hogy a század közepe táján a Porta valamiféle főparancsnokot ültetett az akindzsi bégek nyakára, aki gondoskodott a szultáni utasítások végrehajtásáról, engedélyezte a beütéseket, s aki alkalomadtán maga állt a rabló seregek élére.¹³

Az 1470-es években a magyarországi beütések zömét a Mihál-fiak (*Mihál-ogullari*) és Malkocs-fiak (*Malkocs-ogullari*) szervezték és vezették. A Mihál-fiak közül ekkoriban két fivér tűnt ki aktivitásával és tehetségével: Ali bég és Iszkender bég. Ali az 1462. évi havaselvi hadjárattól kezdve a századfordulóig állandó szereplője a török-magyar összecsapásoknak. Iszkenderről jóval kevesebbet tudunk, de gyakran bukkan fel Ali oldalán (mint a kenyérmezei ütközetben is), hogy aztán a 80-as évek második felében többnyire Délkelet-Anatóliában tartózkodjék. Ali bég – megszakításokkal – tizenkilenc esztendeig volt a vég-szendrói, hétig éven át pedig a vidini szandzsák parancsnoka. Rendkívüli hírnév övezte, aminek ékes bizonyága, hogy ő a főszereplője annak a verses *gazavátnáménak* (szó szerint: „hitharcok könyvének”) is, amelyet egy Szúzi Cselebi nevű poéta hagyott ránk a XVI. század elejéről, s amelynek egyik fejezete Szilágyi Mihály 1461. évi, Nádorfehérvár alatti törbe csalásának és elfogatásának történetét meséli el. (Ennek jutalmaként nyerte el Ali a vidini szandzsákbégséget.) Egyik legnagyobb haditette az a magyarországi betörés volt, amelynek során az oszmán csapatok Nagyváradot is feldúlták (1474).¹⁴

¹² M. Tayyib Gökbilgin: Mihál-ogullari. In: *İslâm Ansiklopedisi*. 8. cilt. Istanbul, 1979.³ 285-292. o.; *İ. Hakkı Uzunçarşılı*: Evrenos. In: *İslâm Ansiklopedisi*. 4. cilt. Istanbul, 1988 (reprint). 415-418. o.; Franz Bamberger: Turahan Bey. In: *İslâm Ansiklopedisi*. 12/2. cilt. Istanbul, 1988. 104-106. o.; *I. Beldiceanu-Steinherr*: i. m. 28-32. o.; Halil İnalcık: The Rise of the Ottoman Empire. In: *A History of the Ottoman Empire to 1730*. (Edited by M. A. Cook) Cambridge-London-New York-Melbourne, 1976. 31-34., 36-37. o.

¹³ V. ö. *Agâh Sırrı Levend*: Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi. Ankara, 1956. (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XI/8.) 263-264., 270., 277., 286. o.

¹⁴ M. T. Gökbilgin: Mihál-ogulları, i. m. 285-292. o.; A. S. Levend: Gazavât-nâmeler, 187-195. o.; *Olga Ziroyevič*: Der Sandschakbey von Smederevo Ali-Bey Mihaloğlu. In: VII. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 25-29

A Malkocs család zászlaját ekkoriban Báli bég emelte magasba. Ő is az 1462. évi havasalföldi hadjárat résztvevői között bukkan fel először, hogy azután szem előtt maradjon egészen a XVI. század elejéig. Ez idő alatt egyebek között a boszniai, a vég-szendrői és a szilisztrai szandzsák élén is állott, és sok közös vállalkozást szervezett a Mihál-ogluval. Így pl. a kenyérmezei ütközet előtti évben (1478) együttes erővel borítottak lángba és vérbe velencei és karintiai területeket.¹⁵

A határvidéken felnőtt és ott szolgálatot teljesítő Mihál- és Malkocs-oglu a végvári harcmód minden csínját-binját ismerték. Ezért akkor is kikérték tanácsaikat és számítottak részvételükre, ha történetesen nem ők töltötték be a vég-szendrői vagy a bosznaszeráji (szarajevói) bég posztját. Hivatalosan ugyanis e kettő feladata volt a Magyar- és Horvátország (meg néha a havasalmi és moldvai fejedelemségek) ellen intézett támadások szervezése és vezetése. Ezekre, úgy tűnik, rendszerint csak tartományuk gyorsan mozgó csapatait (a szpáhikat, az akindzsikat meg a lovas önkénteseket) vitték magukkal, míg a gyalogságot a várak őrzésére hagyták vissza.

Az Oszmán Birodalom határain örökdő magyar-horvát végvárrendszer alapjait Zsigmond király vetette meg, aki hosszú uralkodása idején egységes védelmi szervezetet alakított ki az Al-Duna mentén elhelyezkedő királyi várakból, majd 1427-ben, dinasztikus szerződés révén, Lazarevics István szerb fejedelemtől megszerezte a vidék legerősebb várát, Nándorfehérvárt (ma: Belgrád), a szerb fejedelemség egykori székhelyét is.¹⁶ A végvárrendszer kiteljesítése Mátyás király nevéhez fűződik, aki a legerősebb bosnyák várak (különösen Jajca) és Szabács megszerzésével (1463, 1476) erős védelmi vonalat vont a különösen sokat veszélyeztetett Horvátország elé. (A magyar végvárrendszer időlegesen Hercegovina egy részére is kiterjedt.) Látható: a Magyar Királyság valósággal pajzsként emelte országa elé azokat a peremvidékeket, amelyeket az elbukott balkáni államok testéből a törökök elől megkaparintott.

Bár sok még a tennivaló, az elmúlt évtizedek történetírása átfogó képet rajzolt a XV. századi magyar határvédelmi szervezetről.¹⁷ Ezért itt csak a témánk szempontjából

Eylül 1970. Kongreye sunulan bildiriler. II. cilt. Ankara, 1973. (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından IX/7^a.) 567-577. o.

¹⁵ Franz Babinger: Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Malkoč-oglu's. In: *uő*: Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante. I. München, 1962. 355-369. o.; *O. Zirojević*: Tursko vojno, i. m. 261. o.; *uő*: Die türkisch-ungarischen Kriege, Zusammenstöße und Streifzüge (1459-1526). In: Habsburgisch-osmanische Beziehungen. Wien, 26-30. September 1983. Colloque sous le patronage du Comité international des études pré-ottomanes et ottomanes. (Hrsg. von *Andreas Tietze*) Wien, 1985. (Beihefte zur *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 13.) 1-15. o.

¹⁶ Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393-1437). *Hadtörténelmi Közlemények* 20 (1973) 431-440. o.; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984. 102-132. o.; *Engel Pál*: Ozorai Pipo. In: *Ozorai Pipo emlékezete*. (Szerk.: *Vadas Ferenc*) Szekszárd, 1987. (Múzeumi füzetek) 67-79. o.; *uő*: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387-1437). *Századok* 128 (1994) 281-283. o.

¹⁷ *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Budapest, 1975. 50-58. o.; *Ferenc Szakály*: The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse. In: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. (Edited by *János M. Bak – Béla K. Király*) Brooklyn, 1982. (War and Society in Eastern Central Europe, 3; Eastern European Monographs, 104.) 141-158. o.; *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 166-171. o. Az időlegesen magyar birtokba került hercegovinai várakról: *Thallóczy Lajos*: Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok. Budapest, 1909. Az általunk ismert délszláv irodalomból: *Vasko Simoniti*: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana, 1984.

fontos részletekre térünk ki. Mindenekelőtt arra, hogy az ország keleti tartományában, az 1420 óta oly sokszor támadott Erdélyben nem alakult ki olyan egységes végvárrendszer, mint a királyság más részeinek határán, hiszen azt a Kárpátok hegyvonulata is védte. Erdély védelme az ott élő kiváltságolt népelemek (a szászok és a székelyek) önvédelmi harcán és az erdélyi vajda (egyben székelyispán) mozgó kontingensein alapult. (Egyfajta erősségrendszer persze itt is kialakult, pl. a kerített szász városokból; miután a törökök több ízben felprédálták őket, sorban erős falakkal vették körül magukat.¹⁸) Erdély védelmi szervezete azért alakult ilyen sajátosan, mert ennek az országrésznek nem volt közvetlen határa a törökkel, közéjük ékelődött két, Budán magyar, Isztambulban török hűbéresnek tekintett vajdaság: Havasalföld és Moldva. (Az utóbbi feletti felügyeletre időnként Lengyelország is igényt formált.) Bár a vajdaságok a töröknek is adót fizettek, s a havasalföldi vajdák rendre-sorra részt vettek a törökök erdélyi betöréseiben, egyszerűen földrajzi fekvésüknél fogva bizonyos fokig mégis fékeztek a török támadásokat. Amikor magyar erőfölényt éreztek, fegyverrel is szembeszálltak a törökökkel, de felvonulásukról rendszerint akkor is értesítették az erdélyieket, ha a betörőknek nem tudtak (vagy nem akartak) ellenállni. A törökök havasalföldi átvonulása általában is időt és lehetőséget biztosított az erdélyi vajdáknak, hogy a tartomány védelmére felkészüljenek.¹⁹

A védelem súlypontozásáról, költségeiről és irányítóinak személyéről természetesen a király és a kormányzat rendelkezett, s így a végvárok és a mozgó elemek egységes rendszer részeinek tekinthetők. Valójában azonban ez a 600 kilométernél is hosszabb, mélységében erősen tagolt védelmi vonal két egymástól független, sőt, meglehetősen elszigetelt egységre hullott szét. A bosnyák-horvát végvidék ügyeiért a horvát-dalmát-szlavón *bán* felelt, a centrum és a keleti szárny irányítása rendszerint a macsói bán, a temesi ispán, majd az Alsó Részek főkapitánya (ez utóbbi két tisztet 1479-től egyazon személy viselte) feladata volt. A két különálló zóna fegyveres erői egymáson a nagy távolság miatt alig-alig segíthettek, s erre nem is igen tettek kísérletet. Támadás esetén viszont, nyilván központi kezdeményezésre, igyekeztek összehangolni tevékenységüket. A végvárrendszert tovább tagolta, hogy a nagyobb várak (pl. Jajca, Szrebernik, Nádorfehérvár, Szörény) parancsnokai – őket is bánoknak nevezték – segítették és irányították a környékbeli kisebb várak tevékenységét is.²⁰

A védelem ügyéért felelős bánok és temesi ispánok igen kiterjedt hatalommal rendelkeztek. A macsói bán rendszerint egyszersmind Szerém, Valkó, Bács, Bodrog, Baranya, Tolna és Somogy ispáni tisztét is megkapta, a temesi ispán pedig fokozatosan

¹⁸ *Gustav Gündisch*: Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395-1526. *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974) 315-443. o.; *uő*: Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2 (197) 393. o. skk.

¹⁹ *Elekes Lajos*: A magyar-román viszony a Hunyadiak korában. In: Mátyás király (Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára). I-II. (Szerkesztette [mások segítségével] *Lukinich Imre*) Budapest, é. n. [1938] 170-228. o.; a havasalföldi dilemma axiómaszerű megfogalmazása: 205. o.

²⁰ Gyakran a végeken állomásoztatták azon bandériumtartó urak – főként az egyháziak – csapatait is, akiknek birtokai az ország védettebb részein feküdtek. *Kubinyi András*: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: *Egyházak a változó világban. (A Nemzetközi Egyháztörténet konferencia előadásai. Esztergom, 1991. május 29-31.)* (Szerk.: *Bárdos István és Beke Margit*) H. és é. n. 23. o.; *Kubinyi András*: Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. *Hadtörténelmi Közlemények* 103 (1990) 69-71. o.

felügyelete alá vonta a dél-tiszántúli, a Dél-Duna–Tisza közti, sőt némelykor – amikor egyben az Alsó Részek főkapitánya is volt – a Dráva és a Száva közti vármegyék egy részét is. (1498-ban pl. Pozsega, Valkó, Szerém, Bács, Csongrád, Csanád, Torontál, Arad, Békés és Temes vármegye tartozott alája.) Így aztán ezek a végvidéki főtisztek közvetlenül rendelkeztek a magyar határ mögötti területek katonai és anyagi erőforrásaival is.²¹

Szemben a közkeletű felfogással, a magyar, illetve a török határvédelmi szervezet nem úgy látta el feladatát, hogy a maga vonalán megállította az ellenséges támadást s megvédelmezte a mögötte levő terület lakosságát. Ellenkezőleg: a gyorsan mozgó magyar-horvát portyázók rendkívül gyakran behatoltak az ellenséges területre. Mivel a török oldalról is így jártak el, a küzdelem általában nem a támadások elhárításával, hanem azok viszonzásával folyt. Ezzel igyekeztek a törökök a magyarokat s a magyarok a törököket saját vonalukhoz szögezni s a másik erejét a terület (a lakosság és az anyagi javak) pusztításával gyengíteni.

A török és a magyar végvárak mentén és mögött folyó állóháború e jellegzetes vonásait jól illusztrálja az az 1479-1482-es összecsapássorozat, amelynek fordulópontját a kenyérmezei csata jelzi. Már 1479 kora tavaszán erős török hadmozgást jeleztek Erdély délkeleti kapuja, Havasalföld felől. A brassóiak – rendes, nem indokolatlan szokásuk szerint – már áprilisban attól tartottak, hogy a Havasalföldön állomásozó török csapatok a Szászföldet veszik célba, ám azok ezúttal – Țepeluș havaselvi vajda állítása szerint az ő ösztönzésére – nem a magyar területek, hanem Moldva felé haladtak tovább.²² A királyi udvarban – nyilván a kiválóan működő magyar hírszolgálat ezúttal nem egészen pontos helyzetértékelése alapján²³ – még ennél is nagyobb veszélyt gyanítottak. Abból, hogy a magyar határvédelem keleti szárnyának két pontján, lényegében egyidejűleg, szokatlan változtatásokat hajtottak végre, egyenest arra kell következtetnünk, hogy nem erőpuhatoló portyára gondoltak, hanem valami jóval nagyobb szabású vállalkozástól féltek.

Aligha lehet ugyanis véletlen egybeesés, hogy az Alsó Részek Főkapitányának létrehozása – vagyis: Kinizsi Pál temesi ispán befolyási övezetének említett nagyfokú kiterjesztése – nagyjában-egészében egybeesik az új erdélyi vajda kinevezésével. Kinizsi új címével először Mátyás király 1479. október 22-i levelében találkozunk (*adiuncto secum Paulo Kinisi generali capitaneo inferiorum partium huius regni*).²⁴ Mivel egy

²¹ Erről az erőkombinációról: *Kubinyi András*: A megyésispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái (Adatok a veszprémi püspök örökös főispánsági joga felfüggesztéséhez). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1982) 174-175. o.; térkép: 172. o.; *Fenyvesi László*: Magyar-török kapcsolatok Mátyás király haláláig. *Hadtörténelmi Közlemények* 103 (1990) 80. o.; *uő*: A temesközi-szörényiségi végvárvidék funkcióváltozásai (1365-1718). In: *Végvárok és régiók a XVI–XVII. században*. (Szerk.: *Petercsák Tivadar* és *Szabó Jolán*) Eger, 1993. (*Studia Agriensia* 16.) 242-245. o. A magyar országgyűlések közmunkára rendelték a végvárok közti megyék lakosságát: *Kubinyi A.*: Mozgósítási és hadseregellátási problémák, i. m. 70. o.

²² *G. Gündisch*: Siebenbürgen in der Türkenabwehr, i. m. 434. o.

²³ A korabeli információszerzéshez l. *Kubinyi András*: A szávaszentdemeter-nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 25 (1978) 207-209. o.

²⁴ *Fraknoi Vilmos*: Mátyás király levelei. Külügyi Osztály I. 1458-1479. Budapest, 1893. 449-450. o. Nr. 303.; magyarul: *Magyar humanisták levelei, XV-XVI. század*. (Közreadja: *V. Kovács Sándor*) Budapest, 1971. 250-251. o.; *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*. (Szerk.: *Nagy Iván* és *Nyáry Albert*) II. k.

1479. július 11-én, a meglehetősen távoli (Kőrös megyei) Garignicán kelt végrendelet²⁵ – amelynek számunkra felettébb érdekes részleteire alább még visszatérünk – nem látszik tudni Kinizsi rangemeléséről, jóllehet a végrendelező valamilyen módon kötődött hozzá,²⁶ az új szervezeti formát valamikor július vége és október 13. között – de az sem kizárt, hogy korábban – hozták létre.²⁷

Nyilván nem csak minket, hanem a kortársakat is meglepte, hogy az e minőségében utoljára április 10-én szereplő vingárti Geréb Péter²⁸ helyére nem kisebb úr, mint a felfuvalkodottságáról ismert²⁹ Báthori István országbíró érkezett vajdaként az erdélyi végvidékre.³⁰ (Ebből annyi feltétlenül kiolvasható, hogy az uralkodó az Erdélyre leselkedő veszélyekhez mérve nem ítélte elégséges súlyúnak Gerébet – egyébként szegről-végről rokonát³¹ –, s mindenképpen meg akart szabadulni tőle.) Egyelőre nem tudhatni, hogy az udvar akarta-e időlegesen eltávolítani Báthorit, vagy – dacára annak, hogy az országbírói és erdélyi vajdai tisztség összevonására addig még egyáltalán nem (utóbb is csak egy ízben) volt példa³² –, egyelőre felderíthetetlen oknál fogva, Báthori ragaszkodott ehhez a méltósághoz (is). Ő ugyan nem rendelkezett Kinizsi Páléhoz fogható katonai tapasztalatokkal,³³ de az Erdélybe rendelt királyi csapatok főparancsnokaként (*supremus capitaneus gentium regalium in partibus Transsilvanis*) már 1476 őszén megfordult ezen, az egyelőre csak potenciális hadszíntéren.³⁴ Annyira tehát már ismerte a helyi adottságokat és körülményeket, hogy az erdélyi tisztelet elvállalhatta.

Budapest, 1877. (Monumenta Hungariae Historica IV/1.) 395. o.; magyarul: Mátyás király levelei 1460-1490. (Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: V. Kovács Sándor) Budapest, 1966. 91. o.

²⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) DL 45 390.

²⁶ V. ö. alább a 318. sz. oldallal.

²⁷ Kinizsi legközelebbi kiadványa kapitányi minőségében: MOL DL 56 091. (1479. dec. 12.) V. ö. *Kubinyi A.*: A megyésispánok, i. m. 175. o. Kinizsi kinevezését tévesen 1481-re datálta *Szakály F.*: Mohácsi csata, i. m. 55. o.; *Fenyvesi L.* (a 21. jegyzetben idézett tanulmányában) 1479 tavaszára teszi a változást, de sajtósági forráskezelése folytán nem derül ki, mire alapozza állítását. (Ami ettől még lehet helytálló.) Kinizsiről l. még: *Joan Haŕegan*: Pavel Chinezul în lupta antiotomana. *Anni 1479-1482. Ziridava* 10 (1978) 197-208. o.

²⁸ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen VII. 1474-1486. (Herausgegeben von *Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad G. Gündisch* und *Gernot Nussbacher*) Bukarest, 1991. 208-209. o. Nr. 4300. Alvajdájáról, Kendi Antalról 1479. márc. 13-án hallunk utoljára: MOL DL 26 806.

²⁹ Később már vajdának és királynak képzelte magát tartományában, s állítólag kijelentette: két feje legyen annak, aki Budán rá panaszkodik, értsd: hogy miután az egyiket elvesztette, feltehesse a másikat. *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában (A hűbériség és rendiség problémája). In: Mátyás király emlékkönyv. (Szerkesztette [mások közreműködésével] *Lukinich Imre*) Budapest, é. n. [1938] 387. o.

³⁰ Megjegyzendő, hogy Báthori már márc. 9-én is Erdélyben, közelebbről Kolozsvárt volt: magát csak „iudex curie”-nak titulálva igazította el egy Nagyszében és Drágfi Miklós közti jogviszályt. Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. II. 1458-1526. (Szerk.: *Iványi Béla*) Budapest, 1928. (A Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család története) 203. o. Nr. 171. = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen, i. m. VII. 206-207. o. Nr. 4297. Ítélező körúton aligha lehetett, hiszen több, e környékbeli jogszolgáltatási jellegű kiadványáról nem tudunk, s ezt az egyetlen is gyűrűspecstíjével erősítette meg. A MOL állományjegyzékben 1479-re (május 9. és június 1.) datált Magyar Balázs-oklevelek, amelyek valóban erdélyi vajdának mondják őt (Df. 244 518. és 277 587), 1474-ben, ill. 1473-ban keltek.

³¹ *Kovács Péter*: Mátyás király. Budapest, 1990. 23. o.

³² Szentgyörgyi Péter viselte egyidejűleg e két méltóságot a XV-XVI. század fordulóján; az erdélyi vajdaságtól Szapolyai János „szabadította meg” 1510-ben. Kubinyi András szíves közlése.

³³ Igaz viszont, hogy – mint a többi főúr – ő is kivette részét Mátyás északnyugati háborúiból, de kiemelkedő haditettéről nem tudunk. *Gyalóka Jenő*: Mátyás király, a hadszervező és hadvezér. In: Mátyás király emlékkönyv, i. m. 272-284. o.; Báthoriról: 273. o. (1468)

³⁴ Brassó, 1476. október 2. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen, i. m. VII. 114. o. Nr. 4149.

A vajdává kinevezett Báthorit május végétől fogva folyamatosan a leginkább veszélyeztetett térségben találjuk. Első, általunk ismert erdélyi oklevele május 29-én Nagyszebenben kelt, ugyanott tartózkodott július 3-án is. Augusztus 4-én Déváról, augusztus 14-én pedig Szászsebesről osztogatta parancsait.³⁵ Májusi parancsát Balázs mesterhez, Eltra királyi villa plébánosához intézte és egy kereskedelmi jellegű privilégiumot erősített meg. Ezt leszámítva valamennyi eddig előkerült vajdai kiadványa a várható támadás elhárításával van kapcsolatban. (Mindezenközben irodája – az ott maradt országbírói pecsét alatt, ítélmestere irányításával – az ő nevében folyamatosan ellátta a jogszolgáltatással kapcsolatos tennivalókat.)³⁶

Az említett 1479. július 11-i garignicai végrendeletből kiderül, hogy az uralkodó valamiféle mozgósítást is elrendelt; a hadaknak Temesvárott kellett gyülekezniük (*de mandato regie maiestatis versus Themeswar ad exercitum contra thurcos per regiam maiestatem promulgatum*). A mozgósítás hatálya láthatóképpen nemcsak Kinizsi Pál „megyéire” terjedt ki, hiszen Kőrös sohasem tartozott az Alsó Részek főkapitányainak felügyelete alá.³⁷ Elképzelhető persze az is, hogy a végrendelet készítője, Pozsegai Miklós kastélyos úr azért szállt hadba, mert Kinizsi familiárisai közé tartozott. Erre utalhatna, hogy javait és családját az ő oltalmába ajánlotta, ellene szól viszont, hogy nem mondja őt *dominus*ának, valamint, hogy Nagylucsei Orbán prépostot, a kincstartót is megnevezte tutorként (*egregii domini Urbani prepositi etc. thesaurarii regie maiestatis ac magnifici Pauli comitis de Themeswar tuitionem et protectionem requisissemus [?]*).³⁸ Mindezek alapján egy, legalább a végvárvidék centrumára és keleti szárnyára kiterjedő „általános” mozgósításra gondolunk.

Visszatérve a törökök mozgására: a veszély áprilisban csak időlegesen múlt el Erdély fölül; júliusban újabb nagy sereg érkezett a Havasalföldre, ahonnan a hírek szerint Fogaras vidékét készült megtámadni. Erre Báthori készenlétbe helyezte a tartomány védelmi erőit s lépéseket tett az, úgymond, a várnagy-változás miatt élelmiszer nélkül és pusztán álló Töröcsvár ellátása érdekében, részleges mozgósítást rendelt el, s 2 forintos hadiadót vetett ki (aligha csak Brassóra, amelynek levéltárában az oklevél fennmaradt, hanem legalább az összes szász városra).³⁹

Maga Mátyás király úgy vélekedett, hogy az 1479. január 25-én, Konstantinápolyban aláírt török-velencei békeszerződés – amely tizenhat esztendő háborúskodás végére tett pontot – magyarázta a törökök Magyarország elleni vállalkozásainak megszaporodását.

³⁵ Uo. VII. 213-217. o. Nr. 4307., 4311., 4313. és 4315. sz. (Ezen oklevelein a már 1476-ban is használt gyűrűspecsét látható.)

³⁶ Azon oklevelei, amelyeket irodája bocsátott ki, már arról is felismerhetők, hogy bennük a „iudex curie regie maiestatis” címet viselte, míg azok, amelyeket ő maga adott ki, a „iudex curie regie maiestatis ac vaivoda Transylvanus Siculorumque et cetera comes”-nak mondják Báthorit. Irodája kiadványaiból: május 28.: MOL. DL 25 254., június 11.: 70 992., július 16.: 25 255., augusztus 20.: 10 008., szeptember 14.: 100 924., szeptember 15.: 83 448. és 83 850., szeptember 18.: 102 205. és 107 041 stb. (valamennyi Budán kelt). Báthori ítélmestereiről: *Bónis György*: Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. 265-266. o.

³⁷ A korábbi helyzetről: *Engel P.*: i. m. 60-61.; *uő*: Magyarország világi archontológiája, 1301-1457. Budapest, 1997. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) 11-15., 202-205. o.; különösen 15. és 204. o.

³⁸ A 25. jegyzetben idézett helyen.

³⁹ *G. Gündisch*: Siebenbürgen in Türkenabwehr, i. m. 434. o.; Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen, i. m. VII. 214-215. o. Nr. 4311. („quomodo castrum Therch ad praesens per remutationem castellanorum” és „officialium eiusdem castrum victualibus privatum et destitutum”); 217. o. Nr. 4315. („Item stipendiarius vestris, qui sunt ex alienis natio[nibus] et partibus singulos ... duos florenos dare velitis”).

„Miután Velence és [III. Frigyes német-] római császár megbékéltek a törökkel – írja a kenyérmezei győzelemről a pápához intézett beszámolójában –, legkegyetlenebb ellenségünk minden gyűlölködő dühe és támadása egyedül csak ellenem és az én magyar királyságom ellen irányul.”⁴⁰ Pedig a szerbiai határbégek betörései a velencei-török háború idején sem szüneteltek. Mint említettük, pl. Ali bég hadai 1474 nyarán végigdúlták a Tiszántúl déli részét, s felgyújtották és kifosztották Nagyváradot is.⁴¹ (Erre, a déli végek védelmének elhanyagolása címén, főúri szervezkedés támadt a Csehországban tartózkodó Mátyás ellen, amely rövid, de súlyos kormányzati-politikai válsághoz vezetett.) A porta urai azonban óvakodtak attól, hogy Mátyással ujjat húzzanak, és ezzel egy kétfrontos európai háború veszélyét idézzék magukra.

Mátyás minden jel szerint tévedett (de az sem kizárt, hogy szándékosan túlzott), amikor a török-velencei békekötést és a kenyérmezei csatával végződött 1479. évi török beütést összefüggésbe hozta.⁴² Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a török támadás a Havaselve és Moldva körüli diplomáciai és katonai csatározásoknak „köszönhető”. Az oszmánok ugyanis 1455-1456 óta mindkét fejedelemséget adófizető vazallusuknak tekintették,⁴³ ám sem a magyar befolyásnak nem tudtak véget vetni, sem annak, hogy a vajdák időnként fegyvert fogjanak hűbéruruk ellen. Különösen igaz ez Nagy István (Ștefan Țel Mare) moldvai vajdára, aki – tulajdonképpen szöges ellentétben országa gazdasági érdekeivel – 1473-ban megtagadta az adófizetést a töröknek, 1475-ben hűségesküt tett a magyar királynak, és vele szövetségben törekedett a törökök kiszorítására Havaselvére.⁴⁴ Ez rendkívül érzékenyen érintette a Portát, amely éppen ez idő tájt próbálta saját ellenőrzése alá vonni a Fekete-tenger nyugati partján futó (vagy oda torkolló) kereskedelmi utakat (az ún. „moldvai utat”).⁴⁵ Nem véletlen, hogy a szultán az albániai Scutari alól már 1474 végén Moldva ellen rendelte Szülejmán pasa ruméliai beglerbéget, aki azonban (a vele tartó Mihál-oglu Ali béggel együtt) 1475. január 10-én Vasluiu-nál hatalmas vereséget szenvedett Nagy István hadaitól.⁴⁶ Kaffa ez évi elfoglalása és a Krími Kánság alávételése⁴⁷ után 1476-ban Mehmed szultán

⁴⁰ *Fraknói V.*: i. m. I. 449-450. o. Nr. 303. = Magyar humanisták levelei, i. m. 251. o.

⁴¹ *A. S. Levend*: Gazavât-nâmeler, i. m. 191. o.; *M. T. Gökbilgin*: Mihál-ogulları, i. m. 287. o.; *S. Tansel*: Fatih Sultan Mehmed'in, i. m. 185-186. o. Török csapatoknak az ideig kevésszer sikerült ilyen mélyen behatolniuk Magyarországra. Ezekről l. *Aurel Decei*: Deux documents turcs concernant les expéditions des sultans Bayazid Ier et Murad II dans les Pays Roumains. *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974) 395-413. o.

⁴² Hasonlóan látja *Kenneth M. Setton*: The Papacy and the Levant (1204-1571). Volume II. The Fifteenth Century. Philadelphia, 1978, 330. o.

⁴³ *Șerban Papacostea*: La Moldavie État tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456. *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974) 445-461. o.

⁴⁴ *Elekes Lajos*: Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király. Budapest, 1937. 46-52. o. V. ö. újabban: *Șerban Papacostea*: Stephen the Great. Prince of Moldavia 1457-1504. Bukarest, 1996.

⁴⁵ *Mihnea Berindei*: L'Empire ottoman et la „route moldave” avant la conquête de Chilia et de Cetatea-Albă (1484). *Journal of Turkish Studies* 10 (1986) 47-71. o. (bőséges irodalommal; újraközölve: *Revue Roumaine d'Histoire* 30:3-4 [1991] 161-188. o.); *Székelgyörgy*: Moldvai oszmán hadicélpontok földrajzi és történeti kérdései. *Keletkutató* 1989 tavasz, 48-52. o.; *Halil İnalcık*: The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600. In: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. (Edited by *Halil İnalcık* with *Donald Quataert*) Cambridge, 1994. 271-314., főleg 285. o. skk.

⁴⁶ *Elekes L.*: Nagy István, i. m. 48-49. o.; *C. Imber*: The Ottoman Empire, i. m. 223-225. o.

⁴⁷ *Halil İnalcık*: Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığımm Osmanlı tabiliğine girmesi ve ahidname meselesi. *Belleten* 8 (1944) 185-229. o.; *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 22.) 16-19. o.; *C. Imber*: i. m. 225-228. o.

elérkezettnek látta az időt arra, hogy személyesen térítse észre a vakmerő vajdát, s országa elfoglalásával tegye teljessé a Fekete-tenger bekerítését. A rendkívüli nélkülözések közepette lefolyt hadi vállalat azonban felettébb kétes eredményeket hozott; bár a július 26-án megvívott rözboeni csatában a törököké lett a győzelem, visszavonulásuk után a vajda ott folytatta, ahol korábban abbahagyta. Már ez év végén segítette az erdélyi királyi hadak fővezérét, Báthori országbíró a törökbarát havaselvi vajda elűzésében, s 1477-ben ismét az ő támogatásával került sor vajda-váltásra a déli szomszédnál.⁴⁸ Ezek a kísérletek azonban végső soron eredménytelenek maradtak (hiszen a török betörésekkel szemben védtelen havaselvi vajdák rövid időn belül mindannyian kiszolgálni kényszerültek a Portát), sőt – az eredeti szándékot visszajára fordítva – gyakran váltottak ki török visszacsapásokat.⁴⁹

Nézetünk szerint az 1479. évi támadás sem volt más, mint a törökök arra irányuló kísérlete, hogy megerősítsék havasalföldi befolyásukat, és elvegyék a „zavarok” fő forrásának tekintett magyarok kedvét az ottani beavatkozástól. Mátyás királynak annyiban kétségtelenül igaza volt, hogy a kenyérmezei csatával végződött erdélyi betörés mögött a mediterrán fronttal kapcsolatos török elképzelések is meghúzódtak, abban azonban tévedett, hogy a Velencével kötött békeszerződés nyomán a Porta súlypontát helyezést hajtott volna végre Magyarország rovására. Valójában pontosan az ellenkezője következett be: a szultáni udvar figyelme ekkor már egyre inkább Itália és a Mediterráneum irányába fordult. (Amit Mátyás 1479 késő őszen még nem feltétlenül érzékelhetett.)

Ezenkívül a szultánt valószínűleg személyes bosszúvágy is sarkallta a támadás elrendelésére. 1476 őszen ugyanis a moldvai hadjáratról Edirnébe érkezve hírül vette, hogy legfontosabb északnyugati végvárát, Vég-Szendrőt, a magyarok három, közelében emelt gerendavárral blokádnál alá vették, és az őrség kezdett kifogyni a készletekből. II. Mehmed kénytelen volt ismét hadba szólítani holtfáradt csapatait, gyors menetben a Dunához vonulni, s ott nagy hóban, kegyetlen fagyban ostrom alá venni a legnagyobb erődítést (a két kisebbet védői időközben kiűrtették). A magyarok és a szerbek azonban vitézül tartották magukat, rengeteg kárt okoztak az ellenségnek, mielőtt a végén, amikor világossá vált, hogy a törökök a vár körül fát felhalmozva ki akarják füstölni őket, szabad elvonulás fejében megadták magukat.⁵⁰ E „rettenetes” sérelmet a szultán nyilván nehezen emésztette meg, ám megtorlásra a következő két évben nem gondolhatott, mert szinte valamennyi ruméliei katonájára szüksége volt Scutari ostrománál és a Velence elleni portyákhoz. Ám amikor a háborút győzedelmesen befejezte, azonmód

⁴⁸ *Elekes L.*: Nagy István, i. m. 63. o.; *S. Tansel*: i. m. 225-229. o.; *C. Imber*: i. m. 228-232. o.

⁴⁹ A krími konszolidációt és az oszmán fennhatóság megszilárdulását (1478) követően hamarosan Moldva is visszaszorult az oszmán politikai és gazdasági érdekszférába; l. *Șerban Papacostea*: La guerre ajournée: les relations Polono-Moldaves en 1478. Réflexion en marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi-Callimachus. *Revue Roumaine d'Histoire* 11 (1972) 3-21. o.; *Mustafa A. Mehmed*: La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II „le Conquérant”. *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974) 509-533. o.

⁵⁰ *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. (Ford.: *Kulcsár Péter*) Budapest, 1995. 804-805. o.; *Török történetírók. I.* (Ford. és jegyzetekkel kísérte: *Thüry József*) Budapest, 1893. (Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Második Osztály: Írók) 167-168. o. (Szádeddin); *Ivics Sándor*: A magyarországi szerbek történetéből... In: *Margalits Ede*: Szerb történelmi repertórium. Budapest, 1918. 673. o.; *S. Tansel*: i. m. 187-189. o.; *C. Imber*: i. m. 232-233. o.

megparancsolta az állomáshelyükre visszatért határbégeknek, hogy „az akindszik a maguk erejével és lovaik tömegével intézzenek beütést” Magyarországra.⁵¹

Az Erdély elleni 1479. évi török támadás végül is elég későn, október elején indult meg. Bár Erdélyben és Moldvában főként Ali bég mozgását vigyázták, a betörő sereg élén az a Haszán bég-oglu Isza bég állott, aki Mátyás említett levele szerint az anatóliai beglerbég után a birodalom második legnagyobb hatalmassága,⁵² egy egykorú német nyelvű beszámoló szerint pedig a szultán tanácsosa volt.⁵³ Ezzel összhangban az ekkoriban török szolgálatban álló Gianmaria Angioiello is „rég kapitányként és híres emberként” (*capitano antico et huomo famoso*) jellemzi, és a szilisztrai szandzsák birtokosának mondja (ám az, hogy a vállalkozást tévesen 1477-re teszi, némileg megingatja utóbbi állításának hitelét).⁵⁴ Az Ali bég tetteit megéneklő gazavátnéme Kodzsa (vagyis „Öreg”) Isza bégnek nevezi, s az akindszik nagy tekintélyű előjárójaként mutatja be: „fejedelmünk vagy a szív és a lélek birodalmában, főnökünk és szentünk vagy ezen az úton [ti. a hitharcban]” - méltatja őt Ali bég, amikor korábban felkeresi, hogy átvegye tőle a portyát elrendelő szultáni utasítást.⁵⁵ Mindezek alapján - a nyilván már előrehaladott korban lévő - Iszát azzal a fentebb már említett „főparancsnokkal” azonosíthatjuk, aki az uralkodó bizalmasaként örködött a ruméliei akindszik hűsége felett. Hogy ezúttal maga vette kézbe az irányítást, alkalmasint azt jelzi: a szultán nagy fontosságot tulajdonított a vállalkozásnak.⁵⁶ Vele tartottak mindazok a határbégek, akiknek nevét már régen megtanulta rettegni a határközei magyar megyék népe. Így a két Mihál-oglu: Ali és Iszkender, valamint Malkocs-oglu Báli bég is. Az előrenyomuló törökök csatlakozásra kényszerítették Tıpeluș Basarab havaselvi vajdát (akit a latin nyelvű ún. dubnici krónika magyar szóval „Kysbazarad” [=Kisbaszarab]-nak nevez) és hadát is, ami egy-kétezer – nagyobb részt gyalogos – harcossal növelte meg a török sereg létszámát.⁵⁷ (Tıpeluș – akinek más választása amúgy sem volt – ezúttal annál is szívesebben csatlakozott a törökökhöz, mert az remélte, hogy a betörés során kézre kerítheti Erdélybe menekült riválisát, Laiotát, az „idősebb” Basarabot, akit 1478 első felében túrt ki a hatalomból.)

⁵¹ *İbn Kemal: Tevârih-i Âl-i Osman*. VII. Defter. (Önsöz, indeks ve içindekileri hazırlıyan *Şerafettin Turan*) Ankara, 1954. (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından I/5.) 466. o. (a továbbiakban: *İbn Kemal I.*); *İbn Kemal: Tevârih-i Âl-i Osman*. VII. Defter. (Tenkidli transkripsiyon). (Hazırlıyan *Şerafettin Turan*) Ankara, 1957. (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından III/5.) 423. o. (a továbbiakban: *İbn Kemal II.*) *İbn Kemal* (törökös névén: Kemálpasazáde) leírását a kenyérmezei ütközetről magyarra fordítva l. a Függelékben.

⁵² *Fraknói V.*: i. m. 450-451. o. = Magyar humanisták levelei, i. m. 251. o.

⁵³ Bayerische Staatsbibliothek. Handschriftensammlung (a továbbiakban: BStB HSs), Cgm. 331. 71^r. Érthetetlen kihagyásokkal kiadta: *I. Ursu: Descrierea bătăliei de pe Câmpul Pâinii de lângă Orăștie* (1479 Oct. 13). *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* 14 (1913 [1914]) 147-150. o. A szöveg a kenyérmezei ütközet egyik szász résztvevőjétől származik. Átirását és fordítását l. a Függelékben.

⁵⁴ *Donado da Lezze [Gianmaria Angioiello]: Historia turchesca* (1300-1514). (Publicată, adnotată, îpreună cu o introducere de *I. Ursu*) București, 1909. 96. o.

⁵⁵ *A. S. Levend: Gazavât-nâmeler*, i. m. 270. o.

⁵⁶ Az egyéb török források kevés értékelhető információt nyújtanak Isza bég és atyja kilétéről; ezért utólag többen az Evrenosz-család tagjának vélték, ami nem felel meg a valóságnak. V. ö. *İ. H. Uzunçarşılı: Evrenos*, i. m. 417. o.

⁵⁷ *M. Florianus: Chronicon Dubnicense...* Quinque-Ecclesiis 1884. 202. o. Serege a német nyelvű beszámoló szerint 4-5 000 főből állt, a valóságban azonban legfeljebb fele akkora lehetett: BStB HSs Cgm. 331. 72^v. V. ö. *I. Ursu: Bătălia de pe Câmpul Pâinii* (1479). *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* 14 (1913 [1914]) 142. o.

A korabeli források ellentmondó adatok közölnek a török sereg nagyságáról. A szemtanú által írt rövid német nyelvű beszámoló – a vlachokkal együtt – 45 000, Mátyás király levelei – vlachok nélkül – „körülbelül” 43 000, a dubnici krónika 35 000 emberre teszi, míg Bonfini és az 1536-ban írott *Hungariában* Oláh Miklós 60 000, a lengyel Długosz pedig – engedve a korabeli krónikások kerek számok iránti vonzódásnak – 100 000 főben adja meg a törökök haderejét.⁵⁸ E létszámok azonban – későbbi analógiák és a török hadszervezet ismeretében – még akkor is erősen eltúlzottaknak látszanak, ha helytálló az a Mátyástól származó híradás, miszerint hét további szandzsákbég volt a hadban,⁵⁹ s ezek, értelemszerűen, magukkal hozták kormányzóságuk szpáhijait is. Angiolello viszont úgy tudta, hogy Iszát öt szandzsák katonasága és 6 000 akindzsi, összesen 20 000 ember kísérte el Magyarországra.⁶⁰

Magunk – Orudzs török krónikással egyetértésben⁶¹ – úgy gondoljuk, hogy az egyesült török-havasalvi haderőben aligha lehetett több 15 000 katonánál, de könnyen előfordulhat, hogy még ez a becslés is túl magas.⁶² A török sereg java része szokás szerint nyilván kisebb harcértékű – inkább csak gyűjtogatásra és fosztogatásra, semmint rendszeres hadműveletekre, s még kevésbé nyílt mezei csatában való helytállásra alkalmas – akindzsikból, martalócokból és önkéntesekből állhatott. Mindezzel együtt számban messze felülmúlta azt a haderőt, amelyet Erdélyország, a vele szomszédos határvédelmi szakasz csapataival együtt, valaha is kiállíthatott. Így aztán nagyon is kétségesnek tűnt, hogy a magyar védősereg jobb harcértékével, terepismeretével és ügyes taktikai fogásokkal ellensúlyozni tudja-e majd a támadók nyomasztó számbeli fölényét. Annál is inkább, mert a törökök ágyúkat is hoztak magukkal, ami nagyobb harcértékű csapatok jelenlétét is sejteti. A német híradás szerint azzal az – egyébként nehezen hihető – szándékkal jöttek, hogy különféle erősségeket elfoglalva „befészkeljék magukat a tartományba”.⁶³

Elképesztő balszerencsénkre keltezetlen az a két Tępeluş-levél – mindkettő Brassó tanácsának szól –, amely, kölcsönösen segítve egymás datálását, a támadás kibontakozásának részleteit és a törökök havasalföldi mozgását megvilágíthatná. A leveleket kiadóik – aligha helyesen – október 27. körülre, vagyis a török vereségnél két héttel későbbre tették. Benyomásunk szerint nagyjából egy időben, valamikor

⁵⁸ BStB HSs Cgm. 331. 71^r.; *Fraknói V.*: i. m. 450. o. = Magyar humanisták levelei, i. m. 251. o.; *M. Florianus*: Chronicon Dubnicense, i. m. 202. o.; *A. Bonfini*: i. m. 842. o.; Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. (A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek *Klaniczay Tibor* munkája) Budapest, 1982. (Magyar remekírók). 1084. o.; Ioannis Długossi seu Longini canonici quondam Cracoviensis Historiae Polonicae Liber XIII et ultimus. Tomus II. Lipsiae, 1712. 586. hasáb. V. ö. *I. Ursu*: i. m. 142. o. A német nyelvű beszámoló és Mátyás adatai nem véletlenül állnak közel egymáshoz: mindegyik a csatában magyar oldalon résztvettek első, és feltehetőleg szándékosan túlzó becsléseit tükrözi. (A királyhoz már az ütközet éjszakáján hírnököket küldtek.) Kemálpasazáde a létszámokról hallgat, de a csata leírásakor Malkocs-oglu akindzsjait 5-6 000 főre teszi (*İbn Kemal* I. 472. o.; II. 422. o.).

⁵⁹ *Fraknói V.*: i. m. 450. o. = Magyar humanisták levelei, i. m. 251. o.

⁶⁰ *G. Angiolello*: Historia turchesca, i. m. 96. o. Vele egyezően *J. Długosz* is öt „basa nevű kapitány” részvételéről ír (i. m. 587. hasáb). Valószínűleg ők tudták helyesen.

⁶¹ Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch. (Nach den Handschriften zu Oxford und Cambridge erstmals herausgegeben und eingeleitet von *Franz Babinger*) Hannover, 1925. (Quellenwerke des islamischen Schrifttums 2.) 130. o.

⁶² Már csak azért is, mert a ruméliai akindzsiak összlétszámát Iacopo de Promontorio de Campis mindössze 6 000-re teszi! *L. F. Babinger*: Die Aufzeichnungen der Genuesen, i. m. 54-55. o.

⁶³ BStB HSs Cgm. 72^v.

szeptember végén íródhattak, s belőlük talán valaminő – igaz, homályos – képet alkothatunk néhány fontos mozzanatról. (Ráadásul azt a Nagyszebenhez intézet Țepeluș-levelet, amelyet kiadói október 13. előttre datáltak, alighanem nyugodtan kizárhatjuk az idevonható források sorából. Ez a vajda kancellárjának, Vintilénak Isztambulból hozott híreit továbbítja a szászokhoz, s rajtuk keresztül Báthori vajdához. A szultán, úgymond, felkészítette seregét, s már két hete táborba küldte beglerbégjét, amiből alkalmasint hajlamosak lennénk arra következtetni, hogy itt Haszán bég-oglu Isza indulásáról nyerünk – pontos időponthoz nehezen köthető – információt. Csakhogy a híradás azzal folytatódik, hogy karácsony előtt négy nappal maga a szultán is hadba száll, ami teljességgel lehetetlenné teszi a levél október 13. előttre keltezését, sőt nagyban valószínűsíti, hogy az nem is 1479. évi, hanem Vintilă *logofetségének* valamely más olyan évében [1480-ban vagy 1481-ben] íródott, amikor Báthori már erdélyi vajda volt.)⁶⁴

Meglehet persze, hogy a két „brassói” levél valóban október 27. körüli, ám ez esetben jóval korábbi információkat tartalmaznak. A bennük foglaltak ugyanis egyértelműen nem menekülő, hanem felvonuló török csapatokra utalnak. Țepeluș biztosítja Brassót, hogy mindazokat a megállapodásokat, amelyekre esküvel kötelezte magát, be fogja tartani. Embereit a Portára küldte, ezek visszatérőben a Dunánál visszatartották Ali béget, míg összes csapatai át nem keltek a folyón. Ali magához rendelte a vajdát is, és (vele együtt) Brassó ellen akart indulni, amire az bojárjaival együtt könyörögni kezdett neki, hogy Brassót, amellyel békében él, és amellyel megállapodásai vannak, kímélje meg. Ali erre Nagyszeben felé indult, ám onnét portyázókat akart küldeni Brassó tájára is, amiről a vajda azzal igyekezett lebeszélni, hogy azt a vidéket a bég prédálói már amúgy is elnéptelénítették. A vajda azzal toldotta meg a címzettek érdekében tett (állítólagos) erőfeszítéseinek felsorolását, hogy arra is megkérte Ali béget: küldjön futárt a szultánhoz, és eszközölje ki nála, hogy Brassót akkor is megkíméli, ha közte és Mátyás király között sohasem jön létre békeszerződés. Ezen szolgálatai fejében azt kérte a tanácstól, hogy ellenfelét, Laiotát szolgáltassák ki neki, különben ő maga dülja fel a város környékét. Egyébként tartományában szavatolja a brassói futárok és kereskedők szabad mozgását. (A vajda egy másik, úgyszintén datálatlan „brassói” levélben azzal tódítja érdemeit, hogy nemcsak Brassó, hanem az egész Barcaság pusztításától igyekezett visszatartani Alit, célzatosan utalván arra is, hogy a török ellen a bátorság nem elegendő, célszerű ajándékokkal is kedveskedni neki.)⁶⁵

A felsorolt adalékok tehát sokkal inkább illeszkednek a csata előtti, mint az azutáni eseményrendbe, mégis elképzelhető, hogy téves irányban kereskedünk. Nagyot azonban nem tévedhetünk, hiszen az eddig sem volt kétséges, hogy Ali bég a maga állomáshelyeiről csakis a Dunán átkelve juthatott a Havasalföldre s onnét Erdélybe. Az is feltevésünk mellett szól, hogy az 1479. évi török támadás valójában a Brassótól

⁶⁴ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen, i. m. 218. o. Nr. 4317-4318. (A kiadók semminő közvetlen bizonyítékkal sem tudták datálásukat alátámasztani, s alighanem helytelenül kerestek kapcsolatot ezen oklevelek és Țepeluș Bukarestben kelt, október 27-i levele (i. m. 219. o. Nr. 4319.) között. A csata előtt keltnék tünik viszont az október 27. utánra tett, úgyszintén Brassóhoz intézett Țepeluș-levél is: i. m. 219-220. o. Nr. 4320.

⁶⁵ I. m. 217. o. Nr. 4316. *Ioan Hațegan* szerint a Vöröstoronynál lépett be Erdély területére: Bătălia de pe Cîmpul Pâinii (13 octombrie 1479). *Apulum* 16 (1978) 267. o.

meglehetősen távoli Szebenszék ellen irányult, jöllehet a behatólok, úgy tűnik, Nagyszebent is elkerülték, és a szék északi csücskében – inkább Gyulafehérvárhoz, semmint Szebenhez közel – állították fel bázisukat.

Annyi nagyban valószínűsíthető, hogy a török sereg Vég-Szendrőn gyülekezett, s a Havasalföldön át érte el Erdélyt, majd a havasok közt, a Lator forrásvidékénél nyíló hágón át október 9-én zúdult annak területére, hogy onnan – a kelneki vár alatt vezető úton – csakhamar eljusson a Királyföld északnyugati részére.⁶⁶ A pusztítás iszonyú munkáját a következő napon Ali bég csapatai kezdték meg, a következő két napon aztán a többi bég fegyveresei is kirajzottak a török táborból, hogy ízzé-porrá zúzzanak mindent, ami útjukba esik. A portyázók, akik – nyilván túlzó becslések szerint – 200 helységet semmisítettek meg, Gyulafehérváron túlra is eljutottak és rengeteg rabot ejtettek (főleg asszonyokat és gyermekeket).⁶⁷ A legnagyobb csapás azonban, úgy tűnik, Szászsebes környékét érte. Hogy maga a város is súlyos károkat szenvedhetett, kitetszik abból, hogy Báthori vajda még hetekkel a kenyérmezei csata után is a törökök által a Havasalföldre hurcolt szászsebesiek váltságdíjának összegyűjtésén fáradozott, mivel – mint egyik levelében írja – maga a város éppen a törököktől elszenvedett károk és elnyomorodása miatt nem képes kifizetni azt. A törökök – Tpeluş szerint – Brassó és Nagyszeben megtámadását is tervezték, s ettől a szándékuktól az ő közbenjárására álltak el (mindkét állítás tőle származik, vagyis: erősen kétséges).⁶⁸

Báthori vajda, ahogy ilyen esetekben a magyar határvédelem irányítói rendszerint tenni szoktak, nem kísérletezett azzal, hogy a törököknek rögtön a betöréskor útját állja. A tapasztalat ugyanis arra tanította, hogy célszerűbb akkor támadni, amikor a portyázás kifárasztotta, a zsákmányolás demoralizálta őket, s amikor már nehezen mozognak a sok zsákmánnyal teli szekér és rab miatt. A vajda ezért távolról követte a támadók hadmozdulatait (a csata előtti napon pl. Szászsebesen volt), a környékbeli parasztnak pedig megparancsolta, hogy húzódjanak a hegyekbe és az erdőkbe, s vágják be maguk után az utakat és az átjárókat. Ezzel egyidőben segítségül hívta a délkelet-magyarországi katonai parancsnokokat: Kinizsi Pál temesi ispánt és az Alsó Részek főkapitányát, Vuk Brankovics szerb despotát és a Jaksics-testvéreket.

Báthori és vezértársai, három napos török fosztogatás után, október 13-án vélték elérkezettnek az időt arra, hogy a betolakodókkal megmérkőzzenek. A törökök ekkor a Kenyérmezőnek nevezett síkságon, Zsibód falunál táboroztak. Antonio Bonfini, Mátyás király és II. Ulászló király udvari historikusa úgy tudja, hogy már visszavonulóban voltak, s „csupán” azért álltak meg Zsibódnál, hogy a vajdát bevárják és megverjék.⁶⁹ Ezen közlését Kemálpaszazáde krónikája is támogatja; ő a résztvevőktől úgy hallotta, a török parancsnokok azonnal a harc felvétele mellett döntöttek, amikor tudomásukra jutott, hogy az ellenség a nyomukban van.⁷⁰ Hasonló értesülések jutottak el Mátyás királyhoz is; vonatkozó leveleiben az áll, hogy az ütközetre akkor került sor, amikor a

⁶⁶ Chronicon Dubnicense, 202. o.; *G. Gündisch*: Siebenbürgen in der Türkenabwehr, i. m. 434-435. o.

⁶⁷ BStB HSs Cgm. 331. 71^a, 72^a; *Ibn Kemal*: I. 467. o. és II. 424. o.; *I. Ursu*: Bătălia de pe Câmpul Pâinii, i. m. 145. o.

⁶⁸ *G. Gündisch*: i. m. 435-436. o.

⁶⁹ *A. Bonfini*: i. m. 843. o.

⁷⁰ *Ibn Kemal*: I. 467. o. és II. 424. o.

törökök már hazafelé igyekeztek Erdélyből.⁷¹ Mindezek ellenére az sem zárható ki, hogy a törökök eredeti táborhelye ott volt, ahonnan portyázóik kirajzottak a környező vidékek dűlására. Erre a feltevésre a német nyelvű beszámoló ad alapot, sejtetvén, hogy a török vezérek végig egyazon helyen tartózkodtak. Vagyis valószínűleg az történt, hogy az egész idő alatt a Kenyérmezőn táborozó törökök már szedelőzködtek és indulásra készülődtek, amikor hírt kaptak a magyar csapatok felbukkanásáról.

A kenyérmezei csata helye könnyen azonosítható, mivel Báthori vajda a győzelem emlékére kápolnát emeltetett ott, amelynek romjai még e század elején is álltak. Albert Amlacher szász történetíró – aki a csata négyszázadik évfordulóján elkészítette annak első tüzetesebb leírását, s aki közreadta Szászváros oklevéltárát is⁷² – saját tapasztalatai alapján ekként írja le a Kenyérmezőt: Egy órányira Alvincztől, ahol Balamér falutól keletre az egykori szászvárosi szász szék keleti határa húzódott, a Maros folyó, amely addig közvetlenül az erdélyi Érc-hegység nyúlványai mentén hömpölygött, hirtelen átvág a völgyön, hogy mintegy 2000 méter hosszan kövesse az erdélyi havasok északra nyúló dombvonulatát. Aztán hirtelen nagy ívben visszatér eredeti folyásirányához s egy nagy síkság északi szélén, a Reberge lábainál folyik tovább. Ez a síkság – a Kudschierer patak északra nyúló völgyével együtt – egy nagy fennsíkot alkot. Ez a Kenyérmező, amelyet nyugaton a Szaralkóval szemben a Marosig ereszkedő Obersta Mare nevű emelkedő, keleten pedig a Kudschierer patakot követő la Serata és az említett Maros-kanyarulat határol. A Kenyérmezőn népes települések sorakoznak: csaknem a közepén Alkenyér (más néven Zsibód), a keleti szélén Balamér, a nyugatin Bencenc, a délin pedig Felkenyér helyezkedik el. A síkság falvait a csata idején Bonfini szerint „földönfutó oláh nép” lakta.⁷³

Ha az eddigiekben olykor hivatkoztunk is Bonfinire, az ezután következő események rekonstruálásánál már csak nagy óvatossággal használtuk krónikáját. A csatáról szóló leírása ugyanis – amelyen az eddigi feldolgozások többsége alapult – lényeges pontokon ellentmond az elsődleges forrásokból kirajzolódó képnek. Mentségére szolgáljon, hogy minden jel szerint egyhamar (szinte már az ütközet estéjén-másnapján) megszületett és mindenüvé villámgyorsan elterjedt „legenda” áldozata lett. Itt nem tudjuk tüzetesen megvizsgálni, kiknek állott érdekében a történeteket kissé színpadias elemekkel színezni (amelyekkel mintha Báthori – amúgy is kimagasló – szerepét igyekeztek volna a valóságosnál nagyobbak feltüntetni), mindenesetre sikerült alaposan megtéveszteniük mind a kortársakat, mind pedig az utókort.⁷⁴

⁷¹ *Fraknoi V.*: i. m. 450. o. = Magyar humanisták levelei, i. m. 251. o.

⁷² *Albert Amlacher*: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich*. Hermannstadt, 1879.

⁷³ *Albert Amlacher*: *Die Türkenschlacht auf dem Brotfelde* (Ein Erinnerungsblatt zum vierhundersten Gedenktage derselben). Hermannstadt, 1879. Az idézet: *A. Bonfini*: i. m. 843. o.

⁷⁴ Már az 1480-ban elhunyt híres lengyel történetíró, *Jan Dlugosz* is (i. m. 586-587. hasáb) úgy találja az eseményeket, ahogy később Bonfini. Az említett szerzőkön (*Amlacher, Babinger, Ursu, Tansel, Gündisch*) kívül szintén Bonfinit követi *Joseph von Hammer*: *Geschichte des osmanischen Reiches...* 2. Bd. 1453-1520. Pesth, 1828. 172-173. o.; *Gróf Teleki József*: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. V. Pest, 1856, 115-124. o.; *Ballun Ernő*: *A kenyérmezei diadal Bonfini Decasaiban. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve* 16 (1906) 73-87.; *Magyarország hadtörténete* két kötetben. (Főszerk.: *Liptai Ervin*) Budapest, 1984. I. 124-125. o., és érthetetlen módon a gazdag forrásanyagot mozgósító *Ioan Hațegan* idézett tanulmánya is: *Bătălia de pe Câmpul Pâinii* i. m. 269-273. o. *C. Imber* (i. m. 244-245. o.) csak Kemálpasazádéra támaszkodik, leírása ezért pontatlan (például magyar túlerőről ír, ami képtelenség). Fő vonalaiban viszonylag pontos, de

Bonfini – dramaturgiai szempontból remekbe sikerült – története tömören a következő: Báthori István vajda abban bízva, hogy a segítségül hívott Kinizsi időben megérkezik a délvidéki csapatokkal, egyedül (ti. az erdélyi sereggel) kezdett csatát a túlerőben lévő törökökkel. Az ütközet első szakaszában a törökök megverték és a Maros folyó felé szorították a jobbszárnyon elhelyezkedő szászokat és a vlach segédcsapatokat, mire Báthori a nehézpáncélos bandériumokkal középen indított támadást. Ám hiába küzdött hősiesen, és szerzett rövid idő alatt hat sebet, a túlerő már-már legyűrte, amikor az utolsó pillanatban a törökök hátában feltűnt Kinizsi serege, s a friss nehézpáncélosok öldöklő küzdelemben felmorzszolták és megfutamították a fáradt törököket.⁷⁵

A valóság sem nélkülözte a hatásos drámai elemeket, ám kissé más formában. Szemben Bonfini állításával, Kinizsi Pál temesi ispán és az Alsó Rézszek főkapitánya, a király utasítására – mint a július 11-i végrendeletből kiderül – már jóval korábban összevonta a délvidéki bandériumokat és a királyi zsoldos csapatokat,⁷⁶ s amikor, a fentebb jelzett harcmódnak megfelelően, a magyar vezetők elérkezettnek látták az időt a támadásra, már Báthori oldalán találjuk. Ugyanígy idejében érkezett a segítségül hívott szerb despota és 900 huszárja élén Jaksics Demeter, Mátyás király kedvelt szerb vitéze is, aki vitézsége mellett könyörtelenségéről volt közismert. (Mellesleg: ezek hosszú vonulás után aligha bukkanhattak volna fel harcra kész állapotban a törökök hátában, hiszen vélhető kiindulópontjuk, Temesvár és a Kenyérmező között légvonalban 175 kilométer a távolság, ami akkor is megviselte volna mind a gyalogságot, mind a nehézlovasságot, ha azt nyugodt tempóban gyúrik le. Bár valószínűleg már Brankovics és Jaksics is huzamosabb ideje Temesvárt tartózkodott – e feltevésre ismét a július 11-i végrendelet jogosít fel –, amennyiben azonban mégis „otthonról” indultak, Brankovics a 300 km-re fekvő Szerémségből, Jaksics pedig – birtokainak fekvéséből következően – a Tisza vidékéről, vagyis 250 kilométer megtétele után érkezett. Ami pedig a segédcsapatok váratlan „befutását” illeti: a magyar hírszolgálat sokkal szervezettebb volt annál, semhogy két, a végvidéki harcokban járatos vezér mintegy a sötétben tapogatódzva keresgélje egymást.)

1479. október 13-án, Szent Kálmán napján, Báthori és Kinizsi az összevont hadnépet a török tábor közelébe, a Kenyérmezőt szegélyező erdőbe lopta, s annak fedezetében csatarendbe állította.⁷⁷ A szász szemtanú beszámolóját követve a seregtestek feltehetőleg

nagyon vázlatos képet adott a történekről a német beszámolóra is hivatkozó *Nicolae Jorga*: Geschichte des osmanischen Reiches. (Nach den Quellen dargestellt) II. (bis 1538) Gotha, 1909, 181-182. o. *Gyalóky Jenő* (i. m. 269-270. o.; I. a 33. jegyzetben) szép kerek képet rajzol a csatáról, amit helyszínrajzon is ábrázol. Még azt is tudni véli, hogy „a középhadat Geréb László erdélyi püspök, a jobbszárnyat Kende Antal, a balszárnyat pedig, amelyben a szász és oláh segítő csapatok voltak, Hecht György szász comes vezette”. Közlése azért zavarba ejtő, mert mindhárom megnevezett létező személy volt – igaz, Kendét, a korábbi alvajdát valójában Kendinek hívták –, ám ezt igazoló adatok sem a hivatkozott Mátyás levélben, sem a nem idézett, ám követett Bonfininél sem találhatók.

⁷⁵ *A. Bonfini*: 842-848. o.

⁷⁶ A király mindkét idézett levelében nyomatékosan említi, hogy Kinizsi az ő parancsára vitt segítséget a vajdának. *Fraknoi V.*: i. m. I. 450. o. = Magyar humanisták levelei, i. m. 251. o.; *Nagy I.–Nyáry A.*: i. m. II. 395. o. = Mátyás király levelei, i. m. 92. o.

⁷⁷ Az itt következő eseményeket elsősorban a már többször hivatkozott szász szemtanú és Kemálpaszádé – egymást jól kiegészítő – leírásaiból rekonstruáltuk (BStB HSs Cgm. 331. 71^r-72^r; *Ibn Kemal*: I. 466-473. o.; II. 423-428. o.; e szövegek magyar fordítását I. a függelékben), felhasználva a dubnici krónika, Dlugosz, Angiolello, Mátyás két levele és Bonfini hasznosítható adatait is: *M. Florianus*: Chronicon Dubnicense, i. m. 201-202. o.; *J. Dlugosz*: i. m. 386-387. hasáb; *G. Angiolello*: Historia turchesca, 96-97. o.; *Fraknoi V.*: i. m. I.

a következőképpen álltak fel: bár a különböző eredetű és irányítású csapatok (Kinizsi, Báthori, Vuk Brankovics, Jaksics és az erdélyi szászok egységei) nem keveredtek össze egymással, valószínűleg három tömbben sorakoztak fel. Az egyik szárnyat (talán a jobboldalit) Kinizsi, a másikat a despota vezette, s hozzá osztották be Jaksics könnyűlovasait és a szász egységeket is. A centrumot Báthori irányította. A Kemálpasazáde által megadott elrendezés nagyjából megfelel ennek az elképzelésnek; ő is határozottan állítja, hogy Kinizsi – nehézpáncélosaival együtt – kezdettől fogva részt vett a csatában, s ellenfelül Ali béget kapta. A második magyar seregrész parancsnokaként Báthorit nevezi meg, akivel a másik oldalon a török fővezér, Isza bég nézett farkasszemet. A harmadik (és egyben utolsó) hadoszlopot, úgymond, Laiotā Basarab vezette s 10 000 főnyi, „vasba öltözött” vlach alkotta volna, mellyel szemben Malkocs-oglu akindzsijai sorakoztak fel. A magyar seregben Bonfini szerint is nagyszámú vlach katonaság volt. Szász informátorunk azonban mit sem tud erről, ezért mindkét krónikás állítását (mind Kemálpasazádét, mind Bonfiniét) meg kell kérdőjeleznünk. (Ami persze egyáltalán nem zárja ki azt, hogy Laiotā kisebb csapattal valóban ott volt a Kenyérmezőn, ám azt igen, hogy ilyen híres hadvezérek jelenlétében őrre bízták volna az egyik szárny parancsnokságát). Kemálpasazáde leírása annyiban viszont meglepő, hogy elfelejti megemlíteni: török oldalon valóban pár ezer fős vlach kontingens harcolt. (Az ütközet menetéből következően az kezdetben valahol a második vonalban foglalhatott állást.) A török krónikást láthatóan két dolog motiválta: egyrészt „tisztá” muszlim sereg képét kívánta az oszmán olvasók elé állítani, hogy annak hitharcos küldetését semmi se árnyékolhassa be, másrészt annak teljesítményét igyekezett azzal is felértékelni, hogy egyfajta keresztény koalíciót állított vele szembe.

A két sereg felkészülése órákon keresztül tartott; állítólag eközben hangzott el Báthori István buzdító beszéde, melyet Bonfini – a humanista történetírók előszeretettel alkalmazott receptje szerint – hosszasan idéz. Szerinte a vajda először a török és a magyar hadicélok közti minőségi különbségről beszélt. Amazok – mondotta – császárukért és gyorsan múló evilági érdemükért és előnyökért hadakoznak, a keresztény had viszont a kereszténységet, saját országát, a tartományát, családi tűzhelyét és javait védelmezi. Ez esetben elősorban azért küzdenek, hogy a török el ne rabolhassa, ami az erdélyi országrészből még megmaradt, hogy feleségeik és gyermekeik megmenekedhessenek a megbecstelenítéstől, a rabságtól és a pusztulástól. Elszántságukat nem törheti meg – folytatta –, hogy a betolakodók túlerőben vannak, hiszen a török-magyar háborúk során már sokszor győzedelmeskedtek, holott mindig kevesebben voltak, mint a törökök. Azok pedig, akik e szent és üdvös célokért küzdve elesnek, egy pillanat alatt elnyerik azt, amiért mások egész életükben önmegtartóztatással és böjttel törekuszenek: az örök életet és üdvösséget a mennyországban. Az állítólagos beszéd tehát a leglaposabb közhelyekből állott (volna). A dél-erdélyieknek azonban aligha kellett ecsetelni a török veszélyt, azzal pedig – az

449-450. o. = Magyar humanisták levelei, i. m. 250-252. o.; Nagy I.–Nyáry A.: i. m. II. 394-395. o. = Mátyás király levelei, i. m. 91-92., 95. o.; A. Bonfini: i. m. 842-848. o. Tartalmaz használható adalékokat Oláh Miklós 1536-ban írt Hungariája is; előadása hitelét nagyban erősíti, hogy a megírás idején a szerző testvére, Oláh Máté volt Szászváros előljárója. Ezekre a forrásokra a csata leírásakor nem hivatkozunk külön. Janus Pannonius – Magyarországi humanisták i. m. 1084. o.

1474. évi betörés után öt esztendővel – aligha lehetett feltüzelní őket, hogy volt már olyan eset, amikor a magyarok győztek.

Több körülmény szól azonban az ellen, hogy a Báthorinak tulajdonított szónoklatot e formában hitelesnek fogadjuk el. Egyfelől: a német nyelvű beszámolóból kivehetően a „magyar” seregben inkább Kinizsi Pált tekintették az „első katonának”, „nemhivatalos” vezérnek, ennél fogva, ha valaki, hát ő intézhetett volna lelkesítő szózatot a felsorakozott katonákhoz. Ezenkívül a szász beszámolóból az is kiderül, hogy a keresztény sereg valójában Isten és Szent László nevének kiáltásával élesztette harci szellemét és erősítette lelki állóképességét. De a beszéd fésültsége és rendszerezettsége önmaga is arról árulkodik, hogy a tudós humanista történetíró saját, képzeletszülte gyártmánya. (Amiből persze nem következik, hogy ne lett volna valami alapja. Bonfini vélhetőleg azt a Długosz által megörökített mozzanatot színezte ki, amikor Báthori az ellenfél sokaságától megrettent erdélyi sereg előtt térdre ereszkedve megesküdt: „inkább meghal, mint hogy elmeneküljön”). Megismerkedni azért érdemes vele – ezért is foglaltuk össze itt röviden –, mert tartalmazza a törökellenes háború egész ideológiai érvrendszerét, mindazokat a gondolati elemeket, melyek a XV-XVI. századi katonáskodó rétegek törökhöz való viszonyát meghatározták.⁷⁸

Az ütközetet egy különös, sőt kifejezetten bizarrnak tűnő jelenet vezette be. A törökök közül hirtelen kivált egy pazar fejedőt viselő lovas, odarúgattott Kinizsi csapatához és kihívóan a vezér felé köpött. Ezután Báthori, majd a despota előtt is kiköpött a földre. Amikor a szászokhoz ért, az egyik harcos nem bírván tovább tétlenül nézni a provokációt, üldözőbe vette és rövid harcban fejét vette a töröknek (aki bizonyára főember lehetett, hiszen állítólag egyedül a fővege „nyolcszáz guldent ért” – amit meglehetősen nehéz elképzelni). Ez a párviadal, amely azzal ért véget, hogy a keresztény katona diadalmasan felmutatta ellenfele levágott fejét, nyilván jócskán megnövelte a magyar sereg önbizalmát. A vértől csöpögő fejet meglátva – mintha csak jeladás lett volna – mindkét oldal támadásba lendült.

A leghevesebb küzdelem a centrumban bontakozott ki, ahol Báthori és Isza bég csapatai estek egymásnak. Oláh Miklós helyszíni értesülése szerint „akkora öldöklés támadt mindkét részről, hogy a mező közepén folyó patakocskáról azt hallottam azoktól, akik e csatában ott voltak, hogy vérrel keveredett”. Kezdetben a törökökhöz pártolt a szerencse: első támadásukkal sikerült megbontaniuk az erdélyi sereg rendjét. Még nagyobb lett a zavar, amikor híre ment, hogy Báthori vajdát baleset érte. Egyes híradások szerint lova megbotlott és gazdájával együtt a földre zuhant, amit a körülötte állók igen rossz előjelnek tekintettek (a dolog nyilván kisebbfajta pánikot okozott); a török krónikás viszont azt állítja - s valószínűleg ez áll közelebb az igazsághoz -, hogy a vajdát Isza bég harcosai „döntötték le lováról”. Bárhogy volt, ezt látva az erdélyi katonák futásnak eredtek. A csatából megmenekült törökök úgy tudták, hogy ekkor egy „Nodzs Antal nevű nemtelen és halálra szánt gyilkos” sietett Báthori segítségére: kemény harcban kimentette és saját lován elmenekítette. E rejtélyes személyről – akinek neve bizonyára Nagy Antal lehetett – semmi közelebbit nem sikerült kideríteni, de nem kizárt, hogy valóban létezett és végrehajtotta a neki tulajdonított hőstettet. Akárhogy

⁷⁸ Ehhez l. *Fodor Pál*: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15-16. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 21-49. o.

történt is, tény, hogy Báthori, aki több forrás szerint a combján súlyosan megsérült (Oláh tudomása szerint viszont sértetlenül úszta meg a bukást), rendkívül szorult helyzetbe került, még akkor is, ha szidalmaival sikerült visszafordítania menekülő katonáit.⁷⁹

Közben Malkocs-oglu Báli bég jobbszárnyon elhelyezkedő akindzsijai és a velük szemben álló szerb-szász-vlach-magyar egységek szintén összecsaptak, és derekasan aprították egymást. Ha hihetünk Kemálpasazádénak, a törökök hamarosan visszaszorították ellenfelüket, anélkül azonban, hogy döntő fölényt tudtak volna kicsikarni.

Másként – és meglehetősen váratlanul – alakultak a dolgok a bal (magyar szempontból: jobb) szárnyon. Egyetlen érdemleges forrásunk, Kemálpasazáde kissé megszépítő leírásából is világosan kitetszik, hogy a nagy hírű Ali bég meglepően gyáván viselkedett. Miközben vezértársai tömegerejükkel és vitézséggel kiegyenlítették felszerelésbeli hátrányaikat, ő megjijedt Kinizsi nehézpáncélosaitól, s úgy ítélte, hogy „a roham szelével nem tudja kitépni és kimozdítani helyükből azokat az acélba bújtt ördögfajzatokat, s nem vállalkozhat arra, hogy a fáradt, kimerült és felbomlott akindzsikkal megmérkőzzék velük”. Ezért egy ideig farkasszemet nézett Kinizsi seregével, majd anélkül, hogy támadott vagy akár csak megtévesztő hadmozdulatot tett volna, fogta magát és elvonult a csataterőről. Azzal a szándékkal cselekedett így – magyarázta később otthon –, hogy ellenfelét maga után csalva akkor ütközzék meg vele, amikor annak zárt sorai már felbomlottak.

Utólagos mentegetődzése ellenére Ali bég minden jel szerint magára hagyta vitézül és eredményesen küzdő bajtársait, s ezzel el is döntötte az ütközet kimenetelét. A munka nélkül maradt magyar jobbszárny ugyanis, Kinizsivel az élén, oldalba vagy hátra kapta a Báthorit szorongató törököket, és megpróbált utat vágni a végveszélyben levő vajdához. A lehető szorobkor, mert – mint a német nyelvű beszámolóban olvassuk – „ha Kinizsi Pál a csapatával nem tört volna Báthori István felé, akkor Báthori Istvánt egész hadnépével együtt legyőzték volna”. (Nyilvánvalóan e hadmozdulat lett a kiindulópontja annak a történetnek, ami Dlugosz és Bonfini leírásában szerepel Kinizsi „legendás”, utolsó pillanatban való megérkezéséről.) Több órás öldöklő küzdelem kezdődött, amelyben a harapófogóba került törökök vitézül állták a magyarok rohamait. (Kinizsi utólag bevallotta, hogy ilyen ellenállással sohasem találkozott még). Csak akkor inogtak meg, amikor vezérük, Isza bég súlyos sebet kapott, és kidőlt a sorból. Ekkor a centrumban harcoló török lovasság vad menekülésbe kezdett. Rövid időn belül követték őket Malkocs-oglu akindzsijai is: miután a középben felszabadult magyar csapatok és a balszárny katonái közrefogták és kezdték módszeresen lekasabolni őket, „a próféták hagyományos útjára térve a menekülést választották az elviselhetetlen helyzet miatt. A legsúlyosabb holmikát elhányták és eldobálták; könnyűek lettek, mint a szél, és elfutottak” (Kemálpasazáde).

⁷⁹ *Dlugosz* – kifejezetten a centrumban – az erdélyi szászok megfutamodásáról beszél (fugaque a civibus Septem Castrensibus ... coepta est), ami, ha igaz, megdönti fenti hadfelállás-rekonstrukciónkat. Értesülése azonban alighanem félreértésen alapul – amitől a szászok persze még valóban megfuthattak –, ugyanis ezt nemcsak a német leírás, hanem Mátyás azon 1479. november 5-én, Budán kelt levele is cáfolni látszik, amelyben a király pontosan a szászoknak a hadviselés terén és másban tett szolgálatait jutalmazandó parancsolta meg az erdélyi részek dikátorának, Baththyány Boldizsárnak, hogy a kivetett 12 000 Ft-nál ne terhelje többel a szászokat. MOL DL 101 722.

A csata délután egy órakor kezdődött, s öt óra lett, mire a magyarok legyűrték és megfutamították a török lovasságot. A küzdelem azonban nem ért véget, mert a havaselvi (vlach) gyalogság – amelyet a menekülő lovasok, a kor szokása szerint, egyszerűen faképnél hagytak – még mindig szívósan tartotta magát a vasvillákból és egyéb szűrőeszközökből összeállított akadályok mögött. Sőt, a „falanxaikból” hajigált dárdáikkal komoly veszteséget okozott a támadóknak. A magyar hadvezetés végül kénytelen volt nehézpáncélos egységeket küldeni ellenük, amelyek hosszú közelharcban felmorzsolták őket. Amikor végeztek velük, újabb csatakiáltást hallattak; innen tudta meg mindenki, hogy a magyaroké lett a győzelem.

Az ütközet utolsó szakaszában lényegében mészárlássá fajult. Az életben maradt törökök és a havasalföldiek már csak a meneküléssel törődtek. Hiába igyekeztek azonban egérutat nyerni a hegyi ösvényeken és az úttalan sziklákon át, az üldözők ott is elérték őket. (Egyeseket a lábuknál fogva rángattak vissza a meredek sziklafalról.) Akiknek sikerült messzebbre jutniuk, azokat a környékbeli parasztok verték agyon, vagy bújdosás közben az éhségtől és a kimerültségtől pusztultak el.

Az üldözésnek csak a gyorsan leereszkedő sötétség vetett véget. A győztesek közben persze kiszabadították a török táborban talált foglyokat, majd velük együtt győzelmi tort rendeztek a zsákmányolt ételekből és italokból. Asztalul és ülőhelyül a több rétegben egymáson heverő holttestek szolgáltak. „A vacsora vitézi ének kíséretében folyt – meséli Bonfini –, a vezérek és a daliák dicsőségét szabálytalan, rögtönzött versben énekelték meg; később, hogy Bacchus nekitüzesedett, haditáncot jártak. Miközben még fegyveresen ropták a harci táncot, a tömeg messzehangzó ordibálása mindent betöltött, aztán, mert az általános vígság jeleként mind valahány vitéz hadonászással, testmozgással igyekezett a többit megröhhögtetni, Pált is táncba vitték, ő pedig a kör közepére úgy szökött ki, hogy egy földön elnyúlt ellenséges hullát a keze segítségével nélkül a fogával felragadott a derekánál, és a nézőknek inkább megdöbbenésére, mint mulatságára szaporán körbejárt, és önmagához mint valami Herkuleshez méltó táncot mutatott be. Ez az éj a tomboló vígasságban álmatlanul telt el.”

A kenyérmezei ütközet meglehetősen nagy véráldozatot követelt győztestől és vesztestől egyaránt. Bár a törökök veszteségeit (ide számítva nyilván a havaselvieket is) a korabeli források több tízezerre teszik, a seregek nagyságáról mondottakból következően ez a szám legfeljebb 5-6 000 körül mozoghatott. Számarányukhoz képest a legnagyobb árat feltehetőleg a havaselvi segédcsapatok fizették, hiszen gyalogságuk java része megsemmisült. A csata színhelyén még évtizedek múltán is mutogatták azokat a halmokat, amelyeket a betolakodók hullái fölé emeltek; s a környező hegyek lejtőin még sokáig ott fehérlettek a menekülés közben elpusztultak csontjai. A győztesek – akik felsőbb parancsra kegyetlen mészárlással igyekeztek a törökök kedvét elvenni az ilyenfajta vállalkozásoktól – csak valami 50, tekintélyes külsejű törököt hagytak életben: olyanokat, akiktől különösen nagy váltságdíjat remélhettek. Később persze sok, hegyekben és erdőkben tévelygő is fogságba eshetett; olyannyira, hogy szinte ára sem volt a török fogolynak. Egy paraszt fél aranyért vásárolt hármat és körbevezette őket a táboron, „hogy emlékezetébe vesse mindenkinek: Mátyás király idejében fél guldenért adtak három törököt”.⁸⁰ Állítólag a foglyok között volt Isza bég fia, valamint egy Alar

⁸⁰ BStB HSs Cgm. 331. 72°.

Alkan (?) nevű és más híres főemberek. Ugyanez a forrás számol be arról is, hogy az ütközet utáni pénteken (október 15-én) holtan találták az erdőben Albagisthar-t (?), aki a csatában szerzett sebesülésébe pusztult bele. (Eszerint a végvidéken közismert személyiség lehetett, ám egyelőre nem tudtuk azonosítani.)⁸¹

A török vezérek sorsáról egyébként ellentmondó hírek keltek szárnyra; széltében elterjedt, hogy (a valószínűleg sebesülten kézre került és kivégzett) Isza bégén kívül elesett Iszkender bég is, Malkocs-oglu Báli bég és Mihál-oglu Ali bég pedig nehéz sebekkel – az utóbbi lándzsával a mellében – próbált egerutat nyerni. Ez a híradás azonban nyilvánvalóan téves. Iszkender, Báli és Ali ép bőrrel megúszták a kalandot, és hamarosan hazajutottak.⁸² Összes forrásunk közül egyedül a német beszámoló említi, hogy a győztesek jegyzékbe vették az ellenségtől szerzett lovakat: állítólag valami 30 000 állatot fogdostak össze. Ez a szám alátámasztja fenti létszámbecslésünket: miután az akindzsik általában legkevesebb két lóval indultak portyára,⁸³ az Erdélybe betörők ezúttal valóban nem lehettek többen 15 000-nél.

A magyar sereg veresége nemcsak a töröktől, hanem a rendszerint feltételezett 8–10 000 főtl is messze elmaradt. Leghíhetőbbnek ismét csak a mértéktartó szász szemtanú közlése tűnik, aki szerint „a királyi részen” 3 000-re rúgott az elesettek száma (köztük ezer lándzsás). Oláh Miklós úgy hallotta, hogy csupán az „erdélyi püspöknek kétszáz teljes fegyverzetű páncélosa maradt ott ezen a csatatéren (akik alkalmasint a centrumban küzdöttek). Testük felkeresésére ő maga jött el Gyulafehérvárról, mely mintegy három mér földnyire van ettől a mezőtől, végig gyászmenetben vitte őket haza. „Ekkora volt e derék férfiú kegyelete övéi iránt, kiket a hazának az ellenségtől való oltalmazása közben mészároltak le”. Ha ez a vereség első pillantásra nem is tűnik tragikusnak, az utánpótlási gondokkal küszködő magyar hadszervezetnek ez a 3 000 ember is nagyon hiányozhatott a következő évek (évtizedek) harcaiban. A probléma súlyát egy későbbi példával érzékeltethetjük: 1523-ban, a szintén magyar győzelemmel végződött szávaszentdemeteri ütközetben kb. 700 magyar katona esett el, s ezt a magyar államvezetés pótolhatatlan vereségként értékelte!⁸⁴ (Ami egyébként erős kételyeket támaszt a minimálisnak tetsző „kenyérmezei” számmal szemben is!) Nemigen volt más a helyzet 1480 táján sem, ráadásul akkoriban még jóval elnyújtottabb fronton kellett helytállni a szakadatlanul támadó törökökkel szemben. Mindent összevéve, a kenyérmezei ütközet még „csökkentett” vereségekkel (3 000 fő 6 000 ellenében) számolva is az egyik legvéresebb összecsapás lehetett a százötven éves török-magyar háború történetében.

Ritka volt az ilyen véres ütközet, de még ritkább a hozzá fogható magyar győzelem. Nem csoda hát, ha az erdélyi és a magyarországi nép emlékezete évszázadokon át

⁸¹ Uo.; *N. Jorga* (Geschichte, i. m. II. 182. o.) Isza béggel azonosítja, pedig a szász szemtanú félreérthetetlenül két különböző személyről beszél.

⁸² Isza és Iszkender haláláról és a másik két vezér sebesüléséről Mátyás király levelei és a dubnici krónika tudósítanak. Angiolello – Kemálpaszádával egyetértésben és helyesen – csak Isza bég elestéről tud. Bonfini szerint Ali havasalföldi pásztornak öltözve menekült. A nürnbergi birodalmi gyűlésen 1479-ben a magyar követek azt állították, hogy a Mihál-oglu több fiatal rokona is fogságba esett (*N. Jorga*: i. m. II. 182. o.).

⁸³ *K. Mihajlović*: Memoirs, i. m. 178-179. o.

⁸⁴ *Kubinyi András*: A szávaszentdemeter-nagyolaszi győzelem, i. m. 220. o.; *Szakály F.*: A mohácsi csata, i. m. 75. o.

őrizgette és éltette e csata emlékét. Bonfini említi – fentebb idéztük –, hogy már a csata vértől, győzelemtől és bortól mámoros éjszakáján szárnyra keltek az első vitézi énekek a vezérek tetteiről, s Bonfini forrásainak elemzője, Kulcsár Péter alighanem joggal feltételezi, hogy az itáliai humanista elbeszélésének forrásául éppen ezek szolgáltak.⁸⁵ Liszthy János veszprémi püspök azonban, aki a XVI. század közepén még hallotta az erdélyi ivókban forgó „hegedősöktől” ezeket a dalokat s olvasta Bonfini krónikáját is, mindenesetre úgy találta, hogy a hősénekek „messze másként és igazabban” adják vissza az eseményeket, mint a történetíró. Liszthyben talán az keltett ellenérzéseket, hogy Bonfini irodalmiasította, latin példaképeihez igazította, ezzel szükségképpen megváltoztatta s alkalmasint el is torzította a hősénekek nyersebb előadását.⁸⁶

A kenyérmezei győzők nevét hamarosan egész Európa megtanulta, s példaszerű helytállásukra még évtizedek múlva is szívesen hivatkoztak mindazok, akik a keresztény világ szoros összefogását szorgalmazták a törökökkel szemben. Így többek között Johannes Cuspinianus, Ferdinánd király jeles diplomatája is, aki 1526 végén a német fejedelmekhez és előkelőkhöz intézett buzdító beszédében ekképpen idézte fel Kinizsiék tetteit: „De akkor még élt Gnysi Pál, az idősebb Báthori István, olyan férfiak – a halhatatlan Istenre! –, akik mindennap összecsaptak és mindig győztesen csaptak össze a törökkel, úgyhogy ragyogó tetteiket ma citeraszó mellett éneklük. Mert nem szerelmes dalokat terjesztenek ám, mint mifelénk, hanem hős vitézek tetteit, Hunyadi Jánosról, Mátyásról, Gnysi Pálról, az öreg Báthori Istvánról”.⁸⁷

A XVI. század közepén, amikor a török-magyar határ az ország közepére tevődött át, s a magyar végvári katonák még a korábbiaknál is sanyarúbb körülmények között, magukra hagyatva igyekeztek gátat vetni a török terjeszkedésnek, Kinizsi és Báthori hősiessége és példás együttműködése még mindig követendő mintaként állott a vitézülő rend előtt.

Itt csak egy példacsokorra hivatkozunk: Nádasdy Tamás kanizsai prefektusa, Csányi Ákos, 1549 és 1562 között írott ötszáz levelében háromszor is megemlékezik a kenyérmezei csatáról, a Mátyás alatti rendet szegezvén szembe a XVI. század végvári szervezetlenségével.⁸⁸ 1560. július 24-én így: „Nagyságotul hallottam, kenyérmezei viadalkor Báthori Estván uram erdélyi vajda lévén, két inasát hagyta volt megnézni, az hadnak győzelmé kinek adathatik, hogy jó volna Szigetbe két főkapitánynak és két vitéznek lenni. Nándorfejérvárba is úgy volt...”. (Az érthetőség kedvéért megjegyezzük, hogy Csányi hajlamos az idősíkok – jelen példánkban: az 1479-es, az 1560-as és az 1521-es – összekeverésére, odavetett utalásai pedig néha kifejezetten zavarba ejtők. Idézett közléséből például az olvasható ki, hogy Báthori távol maradt a csatától, ami minden más forrásnak ellentmond. Ráadásul nehezen érthető, mi köze a két inasnak

⁸⁵ *Kulcsár Péter*: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Budapest, 1973. 132. o.

⁸⁶ Adnotationes Joannis Listii episcopi Vespriensis in exemplari Bonfinii, quod ei Joannes Sambucus dono misit anno 1568. 10. Junii. In: *Martinus Georgius Kovachich*: Scriptorum rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni, aut proxime coevi, Budae, 1798. 337. o.

⁸⁷ Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez... (Ford.: *Kulcsár Péter*) In: Mohács emlékezete... Budapest, 1979. 271-272. o.

⁸⁸ 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. (Kiadja *Őze Sándor*) Budapest, 1996. II. 211. o. Nr. 375.; 252. o. Nr. 402. és 280. o. Nr. 419. (modernizált helyesírással, átdolgozott központozással, ahol szükséges, az olvasati hibák kigazításával, ami nem teszi indokolatlanná a kiadásnak az eredetivel való összevetését).

ahhoz a – Nádasdy körében valóban sokat felhánytorgatott – igazsághoz, hogy egy nagy vár irányítását két kapitányra kell bízni.⁸⁹ Ami egyébként a példaként felhozott Nándorfehérvár esetében csak akkor helytálló, ha Csányi az 1456. évi ostromra gondolt, amikor is Hunyadi egy ideig kívülről támogatta sógora, Szilágyi Mihály várkapitány erőfeszítéseit.⁹⁰) 1561. április 23-án ekképpen ír egy birtokos sorsán medítálva: „Azulta mi az üfelsége hűségébe nyomorgott az kevés jószágon, kit atyja vérenek hullásáért az Kenyérmezején, ura feje szabadulásáért adott neki szegény Báthori István vajda”. Témánk szempontjából nézve a legbecesebb az 1561. július 22-i levél: „Keseredjék meg szüvek az keresztény vérnek kiontásán, és hogy ilyen nemes országnak, kiből az egész kereszténységnek romlása leszen. Az üfelsége fejedelemsége alatt elveszni ne hagyják ilyen könnyen és szabadon. Vessen üfelsége jó szertartással, jó módon való népet, s nemcsak huszárt, fegyverest [=nehézlovast] is. És mindazoknak Dunán innét egy fejedelmet, Deráván túl másikat, hasonlóképpen Kinizsi Pál és Báthori Estvánhoz. Ha Erdélyre [ront] az török, Kinizsi oda, mint Báthori mond, mívele. Ha Temesvár felé [megy] az török, Báthori oda, mit Kinizsi mond, azt mívele. Kenyérmezején megütvén orrát az töröknek, nem ment azután Erdélyre az hódol[ta]ásra. Legyen változtatás, mi jót remélünk, és miért vakultunk így meg az holdolásnak [a török adó vállalásának] engedelmével.”

Még egy apróság: Báthori vajda emlékezete családja tudatában is összefonódott a kenyérmezei győzelemmel. Báthori István, úgyszintén országbíró (1586-1605) végrendeletében olvassuk: „vagyon tárházamban az régi jó Báthory István uram pecsétes gyűrűje, ki a törököket Isten segítségéből megverte volt Kenyérmezején, az ő urának és hazájának szolgálván, mely gyűrűt az jó hírű-nevű István lengyel király, kit az Úristen szegény nemzetünkől támasztott vala, újság csodájára küldött vala...”⁹¹

A „kenyérmezei hősök” töretlenül élő kultuszának bizonyítéka továbbá, hogy – immár Bonfini nyomán – a XVI. század hatvanas éveiben egyszerre két magyar nyelvű históriás ének is keletkezett a kenyérmezei viadalról: az egyik a Nikolsburgi Névtelenként emlegetett énekszerző (1568), a másik Temesvári István telegdi iskolamester (1569) alkotása. Mindkettő abból a célból íródott, hogy e szerénsszerte ismert történeti epizód magyarításával a régi magyarok vitézi példájának követésére intsen és buzdítson. Az idők változásának jele, hogy a Nikolsburgi Névtelen egyszersem arra is felhasználja munkáját, hogy a reformáció szellemében üssön a katolikusok balga és bűnös szokásain. Ő úgy alakítja Báthori – Bonfini által koholt – beszédét, mintha az kritika lett volna a protestánsok által olyannyira megvetett szerzetesség ellen.⁹²

Természetesen a buzgón katolikus Báthoritól mi sem állott távolabb, mint hogy beszédét egy csaknem harminc esztendővel később jelentkező vallásszemlélet

⁸⁹ V. ö. pl. Nádasdy 1556. április 16-án Horváth Márkhoz intézett levelével. MOL Magyar Kamara Archivuma. Nádasdy lt. Misszilisek.

⁹⁰ Barta G.: Nándorfehérvár, 1456, i. m. 229. skk. o.

⁹¹ Takáts Sándor: Abstemiuss Bornemissza Pál. In: Hangok a múltból. Budapest, é. n. 10.

⁹² Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félévszázad magyar irodalomtörténete. 1957.² 453-457. o.; Temesvári István: Históriás ének az jeles győzelemről Erdélbe a Kenyérmezején (1569). In: Históriás énekek és széphistóriák. (Válogatta, a szöveget gondozta, az előszót és a jegyzeteket írta Molnár Szabolcs) Bukarest, 1981. 78-95., főleg 84-85. o.

toposzaival tüzdelje meg. Sőt, egyházi alapítványokkal járult hozzá ahhoz, hogy a kenyérmezei csata és személy szerint saját maga csodával határos megmenekedése emlékét katolikus szellemben ápolják. (Más „választék” ekkortájt persze még nem is volt.) Azon a helyen, ahol az elesett magyarok tetemét elföldelték, kápolnát emeltetett s abban minden esztendőben gyászbeszédet és misét mondatott.⁹³ Ugyanő a lorettoi Basilica della Casában, a középkor közkedvelt itáliai zarándokhelyén is emlékművet állíttatott. Az emlékművön a Szűz Mária előtt térdeplő Báthori látható, felirata pedig így szól: „A nagyságos Báthori István ispán [emeltette] az istennek és szülőanyjának, Máriának tiszteletére azon okból, hogy 1479-ben bizonyos igen nagy veszélyből megszabadíttatott.”⁹⁴

Visszakanyarodva most már ismét az események menetéhez, a kenyérmezei győzelem csakhamar érezte hatását a térség erőviszonyainak alakulásában, elsősorban a havasalföldi vajda magatartásának megváltozásában. Tpeluş, aki túlélte az erdélyi kalandot, sietve mentegetődött a támadásban való részvétele miatt; őt, úgymond, a törökök erőszakkal kényszerítették együttműködésre, de ígéri, hogy többször nem engedi át őket országán. Közreműködött a törökök által elhurcolt szászsebesiek kiváltásában is; igaz, nem sietett őket visszabocsátani, sőt – amikor Laiotă a saját szakállára Erdélyből betört országába és elhurcolta feleségét és kincstárát – azzal fenyegetődött, hogy kényszermunkára fogja a már kiváltott foglyokat. Tpeluş gyors páfordulással elhárította az erdélyi támadás fenyegető veszélyét, de nem sokáig maradt meg a magyar király hűségén. 1480 kora nyarán, amikor újabb, kisebb török támadás érte a Székelyföldet, ismét a törökökkel közösködött. Erre aztán az erdélyi hadak bevonultak Havasalföldre és hozzákészülődtek Nikápoly ostromához is. Ez a hadjárat – amelynek időrendje és lefolyása egyaránt tisztázatlan még – legfeljebb csak látszateredményeket hozott. A magyarok nem tudták (vagy nem akarták) elmozdítani Tpeluşot, aki a következőkben is folytatta kényszerszülte „hintapolitikáját”.⁹⁵

A magyar visszacsapás azonban nem maradt el. Csakhogy – akárcsak Ali bég 1474-es látogatásának viszonzása – némi késéssel, 1480-ban következett be, s dél felé irányult. Az év vége felé a magyar seregek két oszlopban támadtak az Oszmán Birodalomba kebelezett bosnyák és szerb részek irányában. Az első oszlop, amelynek vezérei Vuk Brankovics szerb despota, Egervári László horvát-dalmát-szlavón bán és Dóczy Péter jajcai bán voltak, egészen Szarajevóig pusztított, Kinizsi Pál pedig a Marica mentén hatolt előre Kruseváciig, ahonnan – nyilvánvalóan eltúlzott becslés szerint – 60 000 szerb menekülővel tért vissza Magyarország területére. (E támadás megindításában szerepet játszhatott az is, hogy Mátyás – III. Frigyes ellen készülődve – jó előre biztosítani kívánta a déli végeket a váratlan török hadmozdulatokkal szemben.) A következő esztendőben, kihasználható a szomszédos birodalom erőit II. Mehmed szultán halála után megosztó belső háborút, a magyar seregek megismételték előző évi akcióikat. A 32 000 fősnek mondott – valójában azonban legjobb esetben is fele akkora

⁹³ A. Bonfini: i. m. 848. V. ö. Bethlen Farkas: Historia de rebus Transylvanicis, 1525–1609. In: Báthori István emlékezete. (Szerk.: Nagy László) Budapest, é. n. 82. o.: „Dicső tettének emlékéül és bizonyosságául ma [a XVII. század második felében] is látható az ott emelt kápolna”.

⁹⁴ Florio Banfi: Ricordi ungheresi in Italia. Roma 1942. *Studi e Documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d’Ungheria di Roma* 4 (1940–1941) 84. o.

⁹⁵ G. Gündisch: i. m. 436. o.

(lásd az 1479-ben Erdélyre támadó törökök számáról írtakat!) – hadsereg úticélja ismét Bosznia és Szerbia volt, az utóbbi helyen Kinizsi és Báthori hadai újból Krusevácig nyomultak előre, hogy aztán ismét több ezer szerb menekülttel térjenek vissza határaik mögé. A törökök 1482-ben Temesvár környékén próbálkoztak ellencsapással, de ezen a támadáson is rajtavesztettek.⁹⁶

Az utóbbi magyar vállalkozások ismeretében joggal tehető fel a kérdés, hogy miért éppen a kenyérmezei győzelem vált a kiemelkedő keresztény katonai teljesítmény példázatává. Valószínűleg azért, mert 1480-81-ben nem került sor az 1479. évihez fogható, látványos, nyílt, mezei csatára; a behatolók elsődleges célja az ellenséges végvár vonal hátraszágának, a török várőrök biztonságérzetének rombolása, illetve annak jelzése volt, hogy a végvidéki magyar erők alkalmasak és elégségesek a visszavágásra. Emellett – az 1523. évi szávaszentdemeter-nagyolaszi győzelmet leszámítva – többé nem született olyan győzelem, amelyet a magyar hadak nyílt mezőn, jelentősebb oszmán sereg felett arattak. Az utóbbi emlékét azonban elmosta, hogy két nagy tragédia: Nándorfehérvár eleste (1521) és a mohácsi csatavesztés (1526) közé esett, s visszatekintve jelentéktelen epizóddá fakult. Igaz, a kenyérmezei diadal sem vette el a törökök kedvét a hasonló próbálkozásoktól, ám ezek nem vezettek az ország megcsonkításához. Az, hogy olyan távoli krónikások, mint a lengyel Jan Długosz vagy az osztrák Jacob Unrest is fontos eseménynek kijáró terjedelemben tudósítottak róla, arra utal, hogy a magyar királyi udvar különleges jelentőséget tulajdonított a győzelemnek és nagy hírverést csapott körülötte.⁹⁷

Az 1479-82-es összecsapássorozat mérlege tehát, úgy tűnik, a magyarok javára billen. Ugyanakkor azonban – sajátossága ez a hatvan esztendő állóháborúnak – vajmi keveset változtatott a másfél évtizeddel előbb kialakult status quo-n. Sőt, dacára a törökök óriási embervesztéseinek, a pillanatnyi katonai erőviszonyokon is keveset. Régen bebizonyosodott már ugyanis, hogy a török hadvezetés szinte kimeríthetetlen embertartalékokkal rendelkezik, s – hogy a kenyérmezei csata példájánál maradjunk – könnyebben pótolni tudja 6 000, mint a magyarok 3 000 ember elvesztését. Ebben az aránytalanságban szinte pontosan tükröződtek az Oszmán Birodalom, illetve a Magyar Királyság közt időközben bekövetkezett területi és erőviszonyváltozások. Mehmed hódításai hozzávetőleg megduplázták az oszmán uralom alá tartozó területet (850 000 km²),⁹⁸ míg a magyar-horvát perszonálunió területe, a dolog természeténél fogva, változatlan (325 000 km²) maradt. (Mátyás sziléziai és ausztriai hódításai is inkább vittek, mint hoztak.)⁹⁹

Ráadásul tudnivaló, hogy 1479-1482 mérlege csupán azért billent a magyarországiak javára, mert II. Mehmed 1480-ban hozzákezdett dédelgetett vágyálma megvalósításához. Szinte még meg sem száradt a tinta a Velencei Köztársasággal kötött 1479 januári

⁹⁶ *Leopold Kuppelwieser*: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen vor der Schlacht bei Mohács. Wien, 1899.; *Fraknoi V.*: i. m. 76-80. o. 48. sz.; *Margalits E.*: i. m. 673-674. o.; *O. Zirojević*: Die türkisch-ungarischen Kriege, i. m. 5-7. o.; *Szakály F.*: A török-magyar küzdelem, i. m. 46. o.

⁹⁷ *J. Długosz*: i. m. 386-387. hasáb; *Jacob Unrest*: Österreichische Chronik. (Herausgegeben von *Karl Grossman*) Weimar, 1957. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum, Nova Series 11.) 101. o.

⁹⁸ *Matuz József*: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990. 57. o.

⁹⁹ V. ö. *Kubinyi András*: Mátyás király ausztriai kormányzata. *Levéltári Közlemények* 63 (1992) 111-121. o.

egyezményen, máris hozzáfogott az Itália elleni invázió előkészítéséhez. A keresztény világban régóta tudták, hogy a bizánci császárok örököséként a szultán jogot formál a félsziget egy részére, sőt Róma elfoglalását és az egykori Római Birodalom újrateremtését tervezi.¹⁰⁰ A pápa éppen Mátyás király egyik követétől hallhatta, hogy az oszmán csapatok a „Róma, Róma” csatakiáltással indulnak harcba.¹⁰¹ Miután kiváló hírszerzőitől a szultán pontosan értesült az itáliai államok belviszályairól, s úgy látta, hogy ott „sok mézre és kevés méhre”¹⁰² (azaz gazdag földekre és csekély ellenállásra) számíthat, úgy döntött, hogy Alfonse de Ferrante nápolyi királyságában kísérli meg a partraszállást. A vállalkozás 1479 nyarán kezdődött, amikor Gedik Ahmed pasa flottája egymás után elfoglalta Santa Maura, Kephallónia és Zanta szigetét, zavartalan utánpótlási vonalat biztosítván az oszmánoknak az otrantói szorosban. A pasa a következő év júniusában az albániai Vloránál 28 gályából és 104 könnyű- és teherhajóból álló hajóhadat vont össze, fedélzetén mintegy 4 000 lovassal, s július 26-án vitorlát bontott Brindisi felé. Az erős szél miatt azonban két nap múlva Otrantónál ért partot, ahol nehézség nélkül szárazra tette csapatait, s módszeresen hozzákezdett a vidék pusztításához. Augusztus 11-én bevette Otranto várát, s miután jól megerősítette, az ellene vonuló nápolyi csapatokat pedig kétszer is megverte, nyugodtan elvitorlázhatott a szultánhoz a további teendők megbeszélése végett, az itáliai partokon szilárd oszmán hídfőállást, a nápolyi és a pápai udvarban pedig kétségbeesést és rettegést hagyva hátra.¹⁰³

Mehmed szultán azonban elmulasztotta kihasználni a többé vissza nem térő alkalmat. Az utóbbi években nagyon megromlott a viszonya az egyiptomi mamelukokkal, s úgy tűnik, azt a képtelen tervet dédelgette, hogy egyidejűleg mér csapást legfőbb földközi-tengeri vetélytársaira: a kairói szultánra és Itáliára. Legalábbis erre enged következtetni (ekkoriban már senkivel sem osztotta meg terveit), hogy 1480 tavaszán – akkor, amikor Gedik Ahmed felszedte a horgonyt – Meszih pasa parancsnoksága alatt jelentős sereget és 104 hajóból álló flottát küldött a johannita lovagok által kormányzott Rodosz elfoglalására, amely leginkább veszélyeztette az Egyiptom és Isztambul közötti tengeri összeköttetést. A kilencven napig elhúzódó kegyetlen ostrom során azonban az oszmán csapatok semmiféle eredményt nem értek el, s 1480. augusztus 18-án, 9 000 halottat hagyva hátra, elvonultak a szigetről.¹⁰⁴

A kudarc nem szegte kedvét II. Mehmednek; 1481 tavaszára ismét hadba szólította katonáit. Bár a hadjárat célját senkivel sem közölte, minden jel szerint Egyiptom, s nem Itália ellen készülődött.¹⁰⁵ Ám a táborba szállás után néhány nappal, 1481. május 3-án meghalt. Fiai hamarosan pusztító harcba keveredtek a trónért, és sorsára hagyták az Itáliában állomásozó helyőrséget. (Annak parancsnokát, Gedik Ahmed pasát, akire nagy

¹⁰⁰ *F. Babinger*: Mehmed der Eroberer, i. m. 265-266., 539. o.; *Osman Turan*: Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi. Istanbul, 1969. II. 60-71. o.; *S. Tansel*: Fatih Sultan Mehmed'in, i. m. 329. o.

¹⁰¹ *F. Babinger*: i. m. 539. o.

¹⁰² *S. Tansel*: i. m. 217-218. o.

¹⁰³ *S. Tansel*: i. m. 217-220. o.; *K. M. Setton*: i. m. II. 340-345. o.; *C. Imber*: i. m. 242-244., 249-251. o.

¹⁰⁴ *K. M. Setton*: i. m. 346-363. o.; *C. Imber*: i. m. 247-249. o.

¹⁰⁵ *S. Tansel*: i. m. 329-341. o.; *C. Imber*: i. m. 252. o.; *Shai Har-El*: Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War 1485-91. Leiden-London-Köln, 1995. (The Ottoman Empire and its *Heritage* 4.) 102. o.

szüksége volt, Bajezid szultán időközben maga mellé rendelte.) IV. Sixtus pápa már 1480 őszen törökellenes liga szervezésén fáradozott, és 150 000 aranyat ígért Itália védelmére, 50 000 aranyat pedig Mátyás királynak, hogy támadásaival lekösse a törökök figyelmét. Bár az 1481. április 8-án meghirdetett keresztes hadjárat végül csekély visszhangot váltott ki, az időközben felállított pápai flotta és a nápolyi sereg (magyar csapatokkal kiegészülve¹⁰⁶) elegendő erőt képviselt ahhoz, hogy 1481. szeptember 10-én megadásra kényszerítse Otranto védőit, s ezzel véget vessen a törökök itáliai terjeszkedésének.¹⁰⁷

E korlátozott stratégiai célú háborúskodás eseményeiből a magyar királyi udvarban és a konstantinápolyi Portán ugyanazt a tanulságot szűrték le. Sok meghiúsult közeledési kísérlet után 1483-ban végre békeszerződés jött létre a szomszédok között, amely megújítva gyakorlatilag 1520-ig szabályozta a két állam egymás mellett élését.¹⁰⁸ A békeszerződés rögzítette a határokat, rendelkezett a határvidéken felmerült nézeteltérések elsimításának módjáról, s biztosította a két ország kereskedőinek kölcsönös, szabad közlekedését. Bár a határ menti konfliktusok időről-időre – szinte szabályszerűen tíz évenként (az 1490-es és az 1500-as évek elején és 1512-ben) – korlátozott célú, határ menti háborúskodásba torkollottak, az uralkodók sorra-rendre megtalálták a kiegyezés útját: a szemben álló országok egyesített seregei továbbra sem jelentek meg e hadszíntéren. A békeszerződést – az 1483-ashoz hasonló tartalommal – ismét és ismét megújították (így pl. 1488-ban, 1495-ben, 1503-ban, 1519-ben),¹⁰⁹ szinte állandóan úton voltak a futárok a két udvar között, a határ menti súrlódásokat pedig a szemben álló végbeli parancsnokok igyekeztek rendezni. Nyilvánvalóan azért, mert a békesség – legyen az bár névleges is – mindkét félnek érdekében állott: a török hadakat az ázsiai csatározások kötötték le, ki-kiújult a török-velencei háború is (amely a földközi-tengeri pozíciókért folyt), Mátyás király nyugati aspirációi miatt elvesztette érdeklődését a déli front iránt, a Jagellók egyre gyengülő Magyarországa pedig nem volt abban a helyzetben, hogy a status quo megváltoztatását tervezhesse.

Bármennyire nyugodtnak tűnt is – messziről nézve – a felszín, bármennyire változatlan maradt is a török-magyar viszony minősége, annak burkában a magyar fél számára vészjósló változások érlelődtek, amelyek legkésőbb az 1510-es évek elejére már jelezték, hogy az állóháborús szakasz a vége felé közeledik. Azt, hogy az erőviszonyok fokozatosan a törökök javára módosulnak, különösen a bosnyák-horvát frontszakasz eseményei jelezték a legvilágosabban az 1490-es évektől kezdve. A boszniai pasa portyázói egyre többször lábaltak át Horvátországon – jövet-menet többször végigdúlva

¹⁰⁶ V. ö. *Veszprémy László*: Magyar vonatkozású források Otranto ostromához. *Hadtörténelmi Közlemények* 103 (1990) 105-112.

¹⁰⁷ *K. M. Setton*: i. m. 364-372.

¹⁰⁸ *Gróf Teleki J.*: i. m. V. Pest, 1856. 274-76., 302-304. o.; *Fenyvesi L.*: Magyar-török kapcsolatok, i. m. 103:1 (1990) 90. o.

¹⁰⁹ *Hazai György*: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. *Levéltári Közlemények* 26 (1955) 294-295. o.; *uő*: Urkunde des Friedensvertages zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz-Festschrift). Berlin, 1965. 141-145. o.; *Kosáry Domokos*: Magyar külpolitika Mohács előtt. Budapest, 1978. 79-122.; *Fodor Pál-Dávid Géza*: Magyar-török béketárgyalások 1512-14-ben. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 193-225. o. = Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512-1514. In: Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent. (Ed. by Géza Dávid and Pál Fodor) Budapest, 1994. 9-45. o.

azt – az osztrák örökös tartományok fosztogatására. A horvát-magyar haderő messze a határokon belül védekezett ellenük, váltakozó sikerrel, időnként (pl. 1493-ban) megrendítő vereségeket szenvedve. A török hadak többször megpróbálkoztak várfoglalással is; bár a jelentősebb erősségek – köztük a legtöbbet támadott Jajca – helytálltak, a törökök több kisebb várba is befészkeltek magukat. A magyar határvédelmi szervezet centruma – élén Nándorfehérvárral – szilárdan állta a törökök megújuló rohamait, s onnan indultak ki a sikeres ellencsapások is az 1490-es és az 1500-as évek elején. A keleti szárnyon azonban a magyar hadak már csak nagy ritkán tudták a maguk javára fordítani a havasalföldi és (Nagy István vajda 1504-ben bekövetkezett halála után) a moldvai viszonyokat. A két fejedelemség névleg magyar hűbéres maradt, de többnyire ténylegesen török birtok, felvonulási terület volt. S végül 1512 őszén – hosszú-hosszú idő után először – a török hadaknak (ismét csak helyi erőkről van szó) sikerült rést ütniük a magyar végvárrendszer első vonalán is; elfoglalták a szreberniki bánóság három várát, s ezt a határváltozást a következő (1519. évi) békeszerződésben a magyar fél is elismerte. Igaz, a rés szűk volt és nem biztosított nagy előnyt a törökök részére, de jól mutatja az idők és az erőviszonyok változását – főként, ha a kenyérmezei csatát követő eseményekkel vetjük össze. A magyar ellenakciók (mint 1515-ben a Zsarnó visszafoglalására tett előkészítetlen kísérlet) sorra kudarcba fulladtak.

Ezek a változások közel sem magyarázhatók, mint az szokásos, a Jagelló-uralkodók gyengekezűségével és a központi hatalom megrendülésével. Volt persze része ennek is, valójában azonban az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság területi, gazdasági és katonai potenciáljában bekövetkezett arányeltolódások tükröződtek bennük. I. Szelim (uralk. 1512-1520) hódításai következtében az Oszmán-ház uralmi területe meghaladta a 1 500 000 km²-t (szemben a Magyar Királyság 320 000 km²-ével), lakosság száma elérte a 12-13 milliót (Magyarország lakossága 3-3,2 millió fő volt), a birodalom évi bevételei 4-5 000 000 forint körül mozogtak¹¹⁰ (miközben, nem számítva az alkalmi külföldi segélyeket, a Jagelló-uralkodók évi 250-300 000 forintból „gazdálkodtak”).¹¹¹ Ennek a mammutbirodalomnak – amely ráadásul minden erőforrását hadserege fejlesztésére koncentrált – a nyomása, a szultáni hadsereg távollétében és pusztán nehézkedési ereje folytán is, megroppantotta a Magyar Királyság ellenállóképességét. II. Lajos király, jellemző módon, azzal indokolta az 1520-as török békeajánlat elutasítását, hogy félő volt: Magyarország védelmi ereje a békeállapot dacára összeomlik, s az ország magától a szultán ölérébe hullik. S valóban, ahogy időben előre haladunk, a magyar kormányok már csak a legnagyobb erőfeszítések árán tudták biztosítani azt a 150-200 000 forintot, ami a végvárrendszer és vele együtt a status quo fenntartásának elemi feltétele volt.

1520 végén II. Lajos király kormánya halogatásával de facto elutasította az újonnan trónra lépett török szultánnak, I. Szülejmánnak (uralk. 1520-1566) az 1519. évi békeszerződés megújítására tett ajánlatát, mire a szultán olyan lépésre szánta el magát, amire utoljára dédapja, II. Mehmed idejében volt példa: 1521 tavaszán hadai élén

¹¹⁰ *Ágoston Gábor*: A hódolt Magyarország. Budapest, 1992. (Magyarország krónikája 6.) 9-10. o.; *H. Inalcik*: The Ottoman State, i. m. 78-79. o.

¹¹¹ *Hermann Zsuzsanna*: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). *Századok* 109 (1975) 301-336. o.; *Szakály F.*: A mohácsi csata, i. m. 78-90. o.; *Kubinyi A.*: A szávaszentdemeter-nagyolaszi győzelem, 194-203. o.

személyesen indult Magyarország ellen.¹¹² Ez a támadás véget vetett a már 57 esztendeje tartó állóháborús szakasznak, első kísérletre szétzúzta az első magyar végvárvonal centrumát s ezzel megkaparintotta Magyarország biztonságának kulcsát.¹¹³

Ez azonban már egy másik eseménysorhoz, a mohácsi csatavesztésnek az utóbbi évtizedekben oly sokat vitatott előzményeihez tartozik.

¹¹² A török politikai tervek: *Szakály Ferenc*: Veszthely az út porában. Gritti Magyarországon 1529-1534. Budapest, é. n. [1986] (Labirintus) 109-141. o. = Lodovico Gritti in Hungary 1529-1543. A Historical Insight into the Beginnings of the Turco-Hungarian Rivalry. Budapest, 1995. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 197.) 97-127. o.; *Fodor Pál*: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991. 34. skk o.; *úő*: A Bécsbe vezető út. In: Két tárgyalás Sztambulban. Hieronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. Habardanez János jelentése 1528 nyári sztambuli tárgyalásairól. (A kötetet összeállította *Barta Gábor*. A tanulmányokat és a jegyzeteket írta *Barta Gábor* és *Fodor Pál*. A dokumentumokat fordította *Barta Gábor* és *Kun József*) Budapest, 1996. (Régi magyar könyvtár. Források 5.) 63-96. o.; *Erdélyi Gabriella*: Hieronim Łaski konstantinápolyi jelentése egy Ferdinánd-párti főúr tollán. Megjegyzések a sztambuli tárgyalások (1527-1528) történetéhez. *Fons* 3:3 (1996) 311-332. o.

¹¹³ *Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In: *Zay Ferenc*: Az Lándorfejjárvár elveszésének oka e vót, és így esött. (Sajtó alá rendezte: *Kováts István*) Budapest, 1980. (Bibliotheca Historica) 83-163. o. = Nándorfehérvár, 1521: The Beginning of the End of the Medieval Hungarian Kingdom. In: *Hungarian-Ottoman Military*, i. m. 47-76. o.

FÜGGELÉK

I.

Kemálpaszáde a kenyérmezei ütközetről

Az itt következő szemelvény szerzőjének eredeti neve Semszeddin Ahmed, de már kortársai Kemálpaszáde (vagy arabos formában Ibn Kemál), azaz Kemál-fi néven emlegették.¹¹⁴ 1468-ban született előkelő családban; „névadó” nagyapja, Kemál, híres katona, majd 1465-től a trónörökös Bajezid herceg nevelője volt. Apja szintén magas hivatalokat viselt. A fiatal Kemálpaszáde maga is katonai pályára lépett, ám 1492 után hátat fordított a hadseregnek, és a tudománynak szentelte életét. Hamarosan kora egyik legnagyobb szellemi tekintélyévé vált; volt főiskolai tanár, magas rangú bíró (*kádi*), főhadbíró (*kádiaszker*), 1525-től élete végéig (1534) pedig *főmufti*, vagyis a jogtudósok rendjének vezetője, s mint ilyen egyfajta „főideológusként” szolgálta Szülejmán szultánt.

Kétszáznál több tudományos, irodalmi, történelmi és vallásjogi munkát hagyott ránk. A XV-XVI. század fordulóján Bajezid szultán parancsára nyolc könyvben megírta az oszmán uralkodóház történetét (egy-egy kötetet szentelve minden uralkodónak). Az 1511-re elkészült művet később, Szülejmán ösztönzésére, két újabb kötettel egészítette ki, amely így a kezdetektől 1527-ig öleli fel az oszmán történelmet. Megírásakor nemcsak krónikákra és más írott forrásokra támaszkodott, hanem a még élő – többnyire magas rangú – szemtanúkat is kikérdezte. Tőlük származnak a mű legeredetibb híradásai. Forrásait azonban kritikával kezelte, igyekezett kiválasztani a leghitelesebbeket. Ő az első oszmán író, aki a történelmet összefüggő események sorozataként ábrázolta, s aki igyekezett bemutatni az események okait és színhelyeit is. Bajezid szultán kívánságára – ellensúlyozandó az udvar iránias kultúráját – ő teremtette meg az arabot, perzsát és törököt ötvöző oszmán tudományos-történetírói nyelvet és stílust, amely követendő minta lett a klasszikus kultúrát kialakító következő nemzedékek számára.

Kemálpaszáde „decaisából” a magyar olvasók már ismerhetik a mohácsi csatáról szóló részt, amely a „Török történetírók” első kötetében jelent meg 1893-ban, *Thúry József* fordításában.¹¹⁵ A kenyérmezei ütközetről szóló rész a 7. kötetben található, amelynek hasonmását és átírást szövegét *Ş. Turan* tette közzé 1954-ben, ill. 1957-ben (a hivatkozást l. fentebb az 51. jegyzetben). Ennek alapján készült az itt következő magyar fordítás.

¹¹⁴ Az alábbiakhoz l. *Ş. Turan* bevezetőjét az 51. jegyzetben idézett kiadáshoz; továbbá: Şeyhülislâm İbn Kemâl sempozyumu. Tebliğler ve Tartışmalar (Tokat 26–29 Haziran 1985). (Yayına hazırlayanlar: *S. Hayri Bolay, Bahaeddin Yediyıldız, Mustafa Sait Yazıoğlu*) Ankara 1986. (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 36.); *V. L. Ménage: The Beginnings of Ottoman Historiography*. In: *Historians of the Middle East*. (Ed. by *B. Lewis* and *P. M. Holt*) London-New York-Toronto, 1962. 176-177. o.

¹¹⁵ *Kemálpaszáde: Mohács-náme*. In: *Török történetírók*. (Fordította és jegyzetekkel kísérte *Thúry József*) I. kötet. Budapest, 1893. (Török-magyarokori történelmi emlékek. Második osztály: Írók.) 191-276. o.

*Ez a fejezet elmondja, hogy a hitharc egének csúcsára emelkedő határbégek közül
három hadvezér hatalmas sereggel portyára ment az átkozott Magyarországra,
Haszán bég-oglu Isza bég eljutott a vértanúság öröméhez,
Mihál-oglu Ali bég és Malkocs-oglu Báli bég pedig legyőzve eltávozott*

A korábban már említett évben¹¹⁶ a világhódító Mehmed szultán kán utasította a gázik nagyszámú lovasságát, hogy menjenek hitharcra Magyarországra. Elrendelte Mihál-oglu Ali bégnek, Malkocs-oglu Báli bégnek és Haszán bég-oglu Isza bégnek, hogy az akindzsik a maguk erejével és lovaik tömegével intézzenek beütést. A nevezett hadvezérek engedelmessé váltak a boldogságos uralkodó felséges parancsának, s azon mód hadba szólították a ruméliai tartomány önfeláldozó hőseit, és elindultak a portyára. Az árvízként hömpölygő lovasoktól olyanok lettek a mezők, mint a világot körbefolyó tenger. A három hadvezérral kivonuló hatalmas sereg háromfejű sárkánnyá változott.

Perzsa vers:

*A hősoktól sárkányokkal lett teli az ég,
A férfaktól meg bömbölő oroszlánokkal.
A föld mint a tulipán, az ég mint az ibolya:
A számtalan lándzsa és nyíl egy-egy ragyogó virág.*

A szín pompás zászlóktól a világ képe piros, sárga, fehér, zöld meg mindenféle ibolya színben játszott, és úgy nézett ki, mint a pávakakas szárnya. Az önfeláldozó és sebes rohamú török íjászok vörös fővegétől a földgolyó, amely a világ szembogara, kakasszemmé változott. Hömpölygő áradatként folytak, haladtak előre a könnyűterhű lovasok, s mint a tomboló szél, mindjárt a Duna partjára értek. A havaselvi végeken átkeltek azon a vizen, s néhány napig a nevezett országban haladtak. A szélesebb szürkék által felvert porral beborították a vidéket, mely zöld rozsdával bevont kupolára hasonlított. Kijutottak Havaselve túlsó szélére és behatoltak Magyarország területére; a mondott országnak ahhoz a kerületéhez értek, melyet Erdélyország néven ismernek. A tengerként áradó sereg felhőjárású tarka és szélvészgyors szürke lovaival úgy zúdult rá arra az idegen földre, mint üvöltő hegyi áradat. Acélos kardjaikkal és lángoló dárdaikkal a hitetlenek országában kioltották a tüzeket és felgyújtották a házakat. Kímélet nélkül elhajtották az állatokat és habozás nélkül lángba borították a vetéseket. A kezükbe kerülő fajtalan, faragatlan fickókkal jóllakatták az újakat és megabakoltatták a kardjukat. Több ezer asszonyt, gyereket, öreget és fiatalat vetettek fogságba. Miután az országot felperzselték a pusztítás tüzeivel és a hitelenség házát kisöpörték a rablás söprűjével, s annyi foglyot hajtottak el, amennyit csak bírtak, s annyi használható szövetet zsákmányoltak, amennyit csak tudtak, visszafelé fordították az indulás gyepelőjét. A sereg mögé hátvédet, eléje pedig előőrsöt állítottak. Eközben nyelvet fogtak, aki ezt a hírt közölte velük: „Az ellenség követett és utolért benneteket”. Mihelyt ez tudomásukra jutott, a bégek felállították a hadoszlopokat, felkészültek, elrendezték a sorokat, és minden oldalon felállva várták a csata zaját. Látták, hogy szemközt velük viharfelhőkként három hadoszlop tűnik elő, s ezekkel a koromsötét felhőkkel megtelik a föld és az ég közti tér.

¹¹⁶ A hidzsra szerinti 882. évben, amely 1477. IV. 15-től 1478. IV. 3-ig tartott. Helyesen 884 (1479. III. 25–1480. III. 12.).

A szerző török verse:

*Elsötétült az ég a harcmező felett,
A kardok csillogása betöltötte a világot,
A harci dob mennydörgő hangja a láthatárt verdeste,
Visszhangzott az ébenfekete éj kupolája.*

A hegyóriásokként megjelenő csapatok közül az egyik Kinez Pavli¹¹⁷ hadoszlopa volt. Ez a gonosz a hitetlenek országának híres hadvezére volt, aki bátorsága, vitézsége, merészsége és vakmerősége miatt nagy hírnévre tett szert Magyarországon, és a gonosztevő király főparancsnoka volt. Ez a haszontalan kártevő tízezernél több démoni, acélba öltözött, rettenetes gazfickót hozott magával. E bajkeverők mindnyájan acélba burkolták magukat, mint a tűz, morajlottak, mint a víz, könnyűek voltak, mint a szél, és szilárdan álltak, mint a föld.

Perzsa párvers:

*Mindannyian mint egy-egy pajzs, a mellkasuk visszahajlott a kardig,
Mindannyian vasba merültek, mint a kard ékköve.*

A másik Bedros bán¹¹⁸ népes csapata volt; ez híres határbég volt az említett Erdélyországban. Az ő oldalán is hét-nyolcezer harcedzett lovas vonult, maguk és lovaik egyaránt páncélinget viseltek. Mint az égető tűz, mindnyájan vidámak, fékezhetetlenek, lelkesültek és felajzottak voltak, és lándzsákat markoltak. A harmadik hadoszlopot Havaselve régi bégye, Baszraba¹¹⁹ vezette, ez a háládatlan kétszínű, ki midőn elvesztette nevezett országát, szolgáltaival és javaival elvándorolt, kíséretével együtt átment Magyarországra és csatlakozott a szerencsétlen királyhoz. Ennek az öntelt tűzimádónak és bosszúszomjas átkozottnak mintegy tízezer páncélinges, vasba öltözött, tenger-áradású és felhőkiáltó, harcra kész bajtársa volt; e félelmetes, különös és furcsa szerzetek arca pajzsból, szeme nyílból, keze kardból, nyelve lándzsából, szemöldöke íjból, feje nehéz oszlopból volt. E három hadoszlop mindegyike világméretű tengert formázott, amely áramokba rendeződött és vas-hullámaival beborította a föld színét. Felálltak a gázik árvíz-morajlású, Nílus-áradású és elefánt-erejű seregével szemben, és mindegyik gonosztevő egy-egy hadvezér ellen vonult. Kinez Pavli Mihál-oglu Ali béggel akaszkodott össze; Baszraba hadoszlopa Malkocs-oglu-nak jutott, Bedros bán serege pedig Isza bégnék esett neki.

A szerző török párverse:

*Mikor előre özönlött az a sereg és felharsant ordítása,
A Kaj^{d20} mögé menekült félelmében a rettenetes démon.*

Mikor ezek a tengerek zúgva és áradva egymásba ömlöttek, a lovak lába csontig lecsupaszította a mezők arcát. Az esőfelhő színű kard árvize alatt a körbeszáguldó előhad támadásának erejétől a föld olyan gyorsan forgott, mint a malomkő. A csatatéren ömlő vér folyó hullámai az égbolt tetejét verdesték, és az ég vízkerekének cellái tiszta vérral teltek meg. A lég könnyharmatot ontott a bárdok élétől, és a földből tulipánok sarjadtak a kardok könnyeitől.

¹¹⁷ Kinizsi Pál, az Alsó Részek főkapitánya, temesi ispán.

¹¹⁸ Báthori István országbíró, erdélyi vajda.

¹¹⁹ Laiotā Basarab, akit a források „Idősebb” Baszarabként is emlegetnek. 1478 első felében veszítette el trónját az „Ifjabb” vagy „Kis” Baszarabbal szemben.

¹²⁰ Szűkebb értelemben a Kaukázus. Szélesebb értelemben mítikus hegy, amely a földi világot szegélyezi. Számos elképzelés tapad hozzá: rossz szellemek lakják, a földet hordozza, elválasztja a látható világot a láthatatlantól, mögötte kezdődik a túlvilág stb. Az iráni mitológia az Elburz hegláncával azonosítja.

A szerző török párverse:

*Piros köpeny lett a vértől mindegyik csapat,
Mintha tulipánból öltött volna kaftánt a hegy.*

A koponyazúzó szablyáktól a török íjászok süvege úgy felszabdaldódott, mint a kakas taraja. A platánhoz és mandulafenyőhöz hasonlóan kemény hősök erős szíve a lándzsák csapásaitól úgy megtelt sebbel, akárha mákszemmel szórták volna meg. A harc piacán a tévelygők országának szerencsétlen, nehézkes járású szpáhijai egy időre elvegyültek az áldott végű iszlám népének seregével és vásároztak egymással. Hogy megszöjék a vértanúság díszköpenyének szövetét, melyet a magasztos és dicsőséges isteni elrendelés szabója szab ki a végzet ollójával a boldog mártíroknak, [az akindzsik] a harc műhelyében lándzsáikat vetülékfonallá, kardjukat pedig láncfonallá tették.

A szerző török verse:

*A végzet szabója ruhákat szabott aznap,
Hogy a vértanúkat abba öltöztesse,
Tű volt a nyíl és gyűszű a sisak,
A kard olló volt és bánatos könny.*

Miközben a rejtőzködő szentek¹²¹ így módon harcoltak és az ellenségeskedés fonala nyúlott és húzódtott, az erdélyi sereg térdre kényszerítette Isza bégét: rárontott, karddal és dárdával megtámadta. Ez a szerencsés gázi vértanúságot szenvedett Isten útján: a csatatéren fehér szakállát piros-tarkára festette a vér; az ütközet tüzének hevétől és forróságától szomjazó lelke a mártíromság Kevszer-ízű¹²² borával telt meg.

Mikor először Isza bég a gázikkal támadásba lendült, Bedros bánt, Erdély bégjét ledöntötték lováról és hadoszlopát szétszórták. Ekkor ellenük fordult a fajtalanok nemzetségéből való, Nodzs Antal¹²³ nevű nemtelen és halálra szánt gyilkos és keményen harcolva megmentette azt a gonosztevőt. [Nodzs Antal] maga esőfelhőként acélköpenybe burkolózott, kivonta tündöklő fényű kardját, leszállt a földre és lovát neki [Bedrosnak] adta. Amint azt a kártevőt lóra segítették, számos [török] lovas kényszerítettek lováról leszállni, s úgy hasítva fel kardpengékkel a fejüket, mint az írotollat, összehajtogatták [végzetük] deftereit. Ahogy Isza bég elesett, kísérete széjjelszóródott; ahogy eltávozott a fej, nem tarthatott ki és megroggyant a láb.

A szerző török párverse:

*Valóban, a láb támasza a fej:
Ha lehull a fej, nem tart ki a láb.*

Eközben Malkocs-oglu a maga ellenfelével, Baszrabával csapott össze, s a csatatéren harci kosokként akaszzkodtak össze és döfködtek egymást. A viadal hegycsúcsának ez az éles mancsú párduca visszafelé szorította és hátraarcra kényszerítette azt a szégyen és gyalázat folyójában araszoló rákot [ti. Baszrabát]; szétszórta a vele lévő bajkeverőket, szélnek eresztette a nyomorultak kitartásának csepűjét, és legtöbbjüket a pokol tüzére küldte acélos kardjával. De Mihál-oglu Ali bég észrevette, hogy a Kinez Pavlinak mondott hitetlen gonosz hadoszlopa vashegyre hasonlít, s azok a nehéz horgonyt kivetett, konok képű, győzedelmes és bódult hitetlenek úgy néznek ki, mintha mandulafenyő és platán nőtt volna ki ott, ahol álltak.

¹²¹ A misztikusok láthatatlan lényei, akik – hierarchikus rend szerint – az élőlények sorsát irányítják.

¹²² Paradicsomi folyó neve.

¹²³ Nagy Antal, akit – mint fentebb is jeleztük – egyelőre nem tudtuk azonosítani.

Perzsa párvers:

*Mintha démonok sorakoztak volna,
Vagy mintha fák nőttek volna ki a földből.*

[Ali bég látta, hogy] a roham szelével nem tudja kitépni és kimozdítani helyükről azokat az acélba bűjt ördögfajzatokat, s nem vállalkozhat arra, hogy a fáradt, kimerült és felbomlott akindsikkal megütközzék velük. Ezért nem kapta el és ragadta meg ellenfelét, hanem úgy tett, mint ha kezet nyújtana neki, majd visszahúzódott és elment a csatatérről; de ezzel nem tudta megbontani a gonosz szándékú hitetlen sorait, mert az, attól félvén, hogy törbe csalja és cselet vet neki, nem vette üldözőbe. Ahogy Ali bég visszavonult és elment csapataival, Bedros bán pedig bevégezte Isza bég dolgát, az erdélyi sereg és Kinez Pavli serege közrefogta Malkocs-oglu oszlopát; a gázik két nagy tömegű csapat harapófogójába kerültek: mindkettő olyan volt, mint a hatalmas hegy. „Két macska már lelki izgalom egy oroszlánnak”. Mivel lehetetlen volt, hogy öt-hatezer, fegyvertelen és felszerelés híján lévő, csupasz akindszi szembeszálljon húszezer, jól felfegyverzett és ellátott, erős hitetlennel, kellettlenül szétszéledtek és elmentek; mivel nem volt már erejük ahhoz, hogy útját állják ennek az üvöltő folyónak, vagy inkább örvénylő tengernek, melyet nem lehetett ágyából eltéríteni, a próféták hagyományos útjára térve a menekülést választották az elviselhetetlen helyzet miatt. A legsúlyosabb holmikak elhanyagolták és eldobálták; könnyűek lettek, mint a szél, és elfutottak.

Bár az akindszi zsebei úgy telve voltak ezüsttel és arannyal, mint a tavaszidő nárcisszal és bimbókkal, kezük és markuk oly üres és terméketlen maradt, mint őszidőn a mandulafenyő és a platán. Bár vágyaik kongó serlege és kívánságuk üres erszénye megtelt és a zsákmányolt kincs mézének íze megédesítette szájukat, a vereség mérges fullánkjának keserétől boldogságuk szomorúságra fordult.

A szerző török verse:

*Bármilyen fiút táplált a földanya,
Mióta dísze lett e szerencsésnek a lét bölcsője,
Végül ajkait méreggel keseríti meg,
Még ha előtte tejjel és mézzel eteti is.*

A gázik azon a síkon hadijátékot játszván elvesztették a játszmát és néhány ezer bajtárs vagy fejét hagyta a csatamezőn, vagy fogságba esett. A többiek forgósélhez hasonlatos és világjáró arab paripáikon nekivágtak a mezőknek, elmentek, kijutottak Havaselvére, és kimentették a harc és a küzdelem örvényében forgó testüket. Aki a háború ostábláján játszik, egyszer nyer, egyszer veszít. Aki a háború és a harc vadászmezején járkal, néha zsákmányt ejt, néha őt ejtik zsákmányul.

II.

Egy szász résztvevő beszámolója a kenyérmezei ütközetről

A kenyérmezei csatáról eddig egyetlen egykorú vagy közel egykorú „keresztény” beszámoló került elő, amelyet egy, minden jel szerint a csatában részt vett szász szemtanú vetett papírra, s amely kéziratok másolataiban terjedt a kortársak között. Az itt közölt változat pl. olyan konvolútumokban maradt ránk, amelyek a XV. század utolsó harmadának törökellenes küzdelmeiről (főleg stájerországi betörésekről) tartalmaznak rövid híradásokat: „enthält zeitgenössische Copien von sog. »Zeittungen« oder »Hofmären«, die sich auf die Türkengefahr beziehen” – írja róluk *F. v. Krones*: *Kleine Beiträge zur mittelalterlichen Quellenkunde... III. Zeitungen von der Türkennoth aus dem 15. Jahrhundert. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 7 (1886) 261-264. o. Nr. 2.

A forrást már az első világháború előtt felfedezte a müncheni Staatsbibliothek kéziratgyűjteményében *Ion Ursu* kiváló román történész, aki ki is adta a szöveget: *I. Ursu*: *Descrierea bătliei de pe Câmpul Pâinii de lângă Orăștie* (1497 Oct. 13). *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* 14 (1913 [1914] 147-150. o. E kiadás azonban sajnálatosan kevés figyelmet keltett.

A kézirat – szemmel láthatóan egykorú, kalligrafikus írással – két példányban maradt fenn Münchenben:

1. Cgm 331/9. ff. 71^r-72^v. Egykorú címe: Ein andere tat, dy Cristen den Sig.

2. Cod. Lat. 14 668 ff. 59^r-62^v. Az előzőtől eltérő írással, ám betű szerint megegyező címmel (*F. v. Krones* leírása erre a kötetre vonatkozik).

A beszámoló újrakiadását az tette szükségessé, hogy *Ion Ursu* megmagyarázhatatlan kihagyásokkal tette közzé az 1. számú szöveget. Kiadása azt a benyomást kelti, hogy az írás egyes pontokon (pl. fakulás vagy ázás miatt) olvashatatlan, jóllehet az eredeti megtekintésekor az első pillantásra látható, hogy a szöveg sértetlen és könnyedén olvasható. (Megjegyzendő, hogy a kihagyásokban nem tudunk tendenciát felfedezni.)

Az alábbi kiadás az előző változatot követi, s betűs jegyzetekben utal az eltérő személynév-alakokra. Mind a német szöveg megfejtésében, mind pedig a fordítás ellenőrzésében nyújtott segítségért hálás köszönettel tartozunk a frissiben az MTA levelező tagjává választott *Vizkelety Andrásnak* (MTA Irodalomtudományi Intézet, Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae kutatócsoport). Köszönjük *Varga J. Jánosnak* (MTA Történettudományi Intézet), hogy a kéziratokat Münchenben számunkra felkutatta és róluk xeroxmásolatot készítettett.

[71^r] An Sambstage vor Sannd Kolmanns tag Sind komen dy Türgken Inn das Lannd, das mann Nennett Sybenbürgen, mit einem Wäschn, der ist gewesen des turrigischen kaysers Rate mit namen Eschenpeck,¹²⁴ vnd mit annderen zue den Hauptlätwten Ainer genant Albeck,¹²⁵ der ander Scwenden beg,¹²⁶ die da die öbristen Nawbtltäwtt Inn der Türgkey sind gewesen vnd haben mit Inen pracht fünffundviertzig tawsentt Turgken vnd Wallachen, Vnd als sy komen sind Inn das Lanndtt, Da hatt der öbrist Haupttmann, der vorgemeltt Wascha ausgeschickt auff den Prandtt, vnd haben verprennt vil märkt vnd dörrer, Den andern Tage hatt ausgeschickt der Albeck sein Volck, die haben auch prennt, vnd was Sy haben mügenn

[71^v] erraichen vnd vahn,¹²⁷ die haben sy geuangen, Den dritten Tag hatt ausgeschickt der dritt Haupttmann sein volck, die haben auch geprennt vnd gefangen, was sy haben mügen erraichen¹²⁸ vnd sy haben nicht vil männer mugen vahn, wann yederman ist geflohen zue dem Wattischwan.¹²⁹ Doch dannach So haben dy Türgken vil knaben vnd frawen gefangen, Inn den Tzeitten hatt Wattischwan geschickt, das gemayn Volck inn dye wäld vnd hatt lassen verhagken die weg vnd schleg, vnd hatt enpotten dem Knyschipaul¹³⁰ vnd dem Dyspotten vnd dem tzyr ain Jachsy,¹³¹ das sy pald komenn vnd hellffen retten das Lanndtt. An dem vierden Tag, das ist an dem heiligen Sandt Kolmans tag Ist der Wattischtvann vnd Knyschipaul mit irem Volck tzogen in den wald gegen den türgken vnd haben daselbs geordnet Ire hawffen. Vnd haben dy vorgemelten Hauptlätwtt auff des künigs Teyl ein yeder sein here für sich selbs gehabt, Auch haben vnnsers herren des künigs volcks auch yeder am aigen here gehabt, Vnd diweyl

¹²⁴ Essembegh

¹²⁵ Alawegh

¹²⁶ Schwenderwegh

¹²⁷ Was sy erlangen haben mögen denselben Tag

¹²⁸ was sy desselben Tags haben mogen erraichen

¹²⁹ Wättristfan

¹³⁰ Knysesy paul; a jelzett rész a másik változatból Kinizsi Pál nevéből kezdve hiányzik.

¹³¹ vnd dem Dispotten vnd den zwaien Jähgsten

[71^r] A Szent Kálmán napja előtti szombaton jöttek be az Erdélynek nevezett tartományba a törökök egy basa (vezetése)vel, aki a szultán tanácsosa volt és Isza bégnek hívták, meg más főemberekkel, az Ali bég nevezetével, továbbá Iszkender béggel; ezek Törökország legrangosabb főemberei voltak, és negyvenöt ezer törököt és vlachot hoztak magukkal. Midőn a tartományba érkeztek, a főparancsnok, az említett basa kiküldte (embereit) dúlni, akik sok mezővárost és falut felégettek.

Másnap Ali bég küldte ki népét, akik ugyanúgy gyűjtögtak, és elragadtak mindent, amit csak

[71^v] elértek és találtak.

Harmadnap a harmadik főember küldte ki népét, akik hasonlóképpen lángba borítottak mindent és elraboltak mindenkit, akit csak értek; s jóllehet kevés férfit tudtak összeszedni, mert mindenki Báthori Istvánhoz menekült, a törökök mégis számos gyereket és asszonyt ejtettek foglyul.

Báthori István még idejében az erdőbe küldte a köznépet, bevágatta az utakat és az átjárókat, s megkérte Kinizsi Pált, a despotát és a cárt, az egyik Jaksicsot, hogy jöjjenek mielőbb, és segítsenek megmenteni a tartományt.

A negyedik nap, azaz Szent Kálmán napján Báthori István és Kinizsi Pál hadnépükkel az erdőbe vonultak a törökök ellen, és ott rendbe állították csapataikat.

Az említett főemberek a király részéről mind saját haddal rendelkeztek; nemkülönben király urunk népének is külön

der Knyschipaul die hawffen all geordnet hatt. Da ist komen ain Türrgk mit einem grossen dester, das ist auff täwtsch¹³² ain guldener huett, vnd hatt dem Knyschipaul vnder das Anttlutz gespürtzt. Darnach ist komen der vrogenant Türk Inn das Wattischwan Hawffen vnd hatt für den geherzügt, Darnach ist er komen zue dem Dispotten vnd hatt In auch angeritten, Also ist derselbig türrgk komen zue vnnsers herren des kunigs volck, Da ist Ainer aus demselben Hawffen gerytten vnd hatt ym mit dem Sper nachgeeylt. Also hatt der türk dem cristen das Sper oder Spiess ganntz abgehawett, Vnd der crist ist der türrgken nachkomen, vnd hatt In bey dem Goller begriffen vnd hatt ausgetzogen sein Tylitz vnd hatt dem Türrgken sein haubtt abgeschlagen, Den hatt der crist mit dem schwertt aufgehebt, vnd das Gollde hatt gewegen acht hundertt guldin. Darnach sind dy hawffen auff bayd seyten zusammen komen vnd haben gefochten von ainem Bis auff fünffe, Also das die Cristen, dy

[72^r] Türrgken Inn dy fluchtt prachten, Aber in dem Schlahten ist dhainem nicht herrtter gelegenn, dann Wattischwan vnd hett der Knyschipaul mit seinen hawffen nichtt gegen dem Wattischwan gestritten, So wäre Wattischwan mit allen seinen volck nydergelegt worden, Da spricht der Knyschipaul, Er seye sein Lebtage, nye in einem Streytt gewesen, Da die veindt als vest sein gestanden, Als der Eschempeck mit seinem vann gestanden ist als ein veste mawr,¹³³ Aber als pald derselbig Eschenpeck ist verwundtt worden, vnd der Knyschipaul hett nydergelegt,¹³⁴ da hatt yeder Turgk geben dy fluchtt, Item es sind gewesen Wälachen bey vier oder fünff tawsentt fuesknecht, dieselbigen haben gar vast vnd sere gestritten vnd vil gemayns Volcks erschlagen, als ich vernyme, Wann ain yeder Walach hatt ain Spyes mit zway furckeln gehabtt, den satzt er für sich vnd

csapata volt.

S miközben Kinizsi Pál az egész sereget felállította, odajött egy török, aki nagy destert, vagyis magyarul aranyos süveget viselt, s arcul köpte Kinizsi Pált.

Azután a mondott török Báthori István csapatához jött, és őt is leköpte.

Majd a despota felé fordult és odalovagolt hozzá is. Midőn ez a török király urunk népéhez jött, kivált egy lovas ebből a csapatból és utána eredt a dárdájával.

A török kiütötte a dárdát vagy lándzsát a keresztény kezéből, de az utolérte, gallérjánál fogva megragadta, kivonta a kardját, a török fejét levágta s a kardjával felemelte; az arany(os süveg) nyolcszáz guldent ért.

Ezután mindkét oldalon összecaptak a seregek, és egytől öt [óraig]ig harcoltak, amikor is a keresztények

[72^r] megfutamították a törököket. A csatában pedig senkit sem szorongattak meg jobban, mint Báthori Istvánt. Ha Kinizsi Pál a csapatával nem tört volna Báthori István felé, akkor Báthori Istvánt egész hadnépével együtt legyőzték volna.

Azért mondja Kinizsi Pál, hogy még soha életében nem vett részt olyan csatában, ahol az ellenség oly szilárdan állt volna, miképpen Isza bég állott kemény falként a maga zászlóaljával.

Amikor Isza bég megsebesült és Kinizsi Pál már-már legyőzte volna, az összes török menekülőre fogta.

Hasonlóképpen volt vagy négy-ötezer vlach gyalogos, akik, miként hallom, nagyon keményen harcoltak, és sok köznépet levágtak; ugyanis mindegyik vlach egy lándzsát és két vasvillát hozott magával, melyet maga elé szegezett, a másikat nemkülönben, s ekképpen jófajta kerítést

¹³² A másik változatban: ist chumman ain Turck mit ainem gulden Huet

¹³³ alls ain vesste Stainmaur

¹³⁴ Aber allspald derselb Essembegh ist wundet worden, do ist er geflohen und der Knyesy paul hat niedergehackt sein Fan.

der annder gesgeleichen vnd machten als ein guetten Zawann vmb sich Aus demselbigen schussen sy vnd sy haben auch mit dem schiessen grossen schaden getan, Darnach ist vnder den selbigen Hawffen der walachen Fuesknecht komen am geraysiger tzeug, der hatt Sy zertrennth vnd auch all ershlagen worden. Item bey dem Tag ist gewesen dy Kreyd In dem Namen gottes vnd Sandtt Ladislaw¹³⁵ vnd Inn der nacht da man sy hatt getayltt ist gewesen ain andren Kreyd, Item es hat geschicktt der Knyschipaul vnserem Herren dem kunig, da man hat geeyltt ain turrcken. Derselb turrck, hatt wol als hundert die haubt abgeschlagen, Wan ain crist oder zehen¹³⁶ hinder In komen sein, So hatt er auff die Seytten gehagkt vnd hatt all Spies den Cristen zerhagkt. Vnd ist dannen In der Nacht komen, wann es ist Stickwinster gewesen vnd wann eswäre lennger vmb zwuo stund tag gewesen, So wäre kaain Turrck dauon komen, Item an der eyl hatt einer den turrcken, der sich, als vast gewert hatt, durchrennt, Vnd der knecht ist komen zue seinem herren Jachsy¹³⁷ vnd hatt vns gesagt, wie er den turrcken habe erchlagen, Da hatt der Jachsy dem knecht das haubt [72^v] wöllen abhawen wmb ein Lüge, wann Jacksy hatt nicht gedachtt, das der knecht gegen einem sollichen turrcken törste vechtten¹³⁸ Auch hatt man gefangen ain turrcken,¹³⁹ der hatt gesagt, wie der Albagistvr¹⁴⁰ wunndt seye worden vnd mitt seiner gürtteln zeugepunnden, wann die turrcken fueren gürtteln, als die praytten Hanndtucher.¹⁴¹ Item an Freitag nach Sannd Kolmans tag hatt mann der Albagisthar¹⁴² gefunnden tod in einem Wald, also hatt man ym den Hals abgeschlagen, vnd hatt das Haubt für den Wawttistwan vnd Knyschipaul prachtt, Item

vontak maguk köré. Ebból dobáltak kifelé, és a lándzsákkal nagy veszteségeket okoztak.

Azután a vlachok csapatába páncélos gyalogság nyomult be, szétszórta őket, s valamennyien elesetek.

Azon a napon a csatakiáltás volt: „Isten és Szent László nevében”, éjjel aztán, midőn (a vlachok) sorait felbomlasztották, újabb harci kiáltást hallattak. Kinizsi Pál (üzeneget) küldött király urunknak, mikor üldözöbe vettek egy törököt.

Ez a török mintegy száz ember fejét vágta le. Mikor mögéje került egy vagy tíz keresztény, oldalt vágott és valamennyiük lándzsáját eltörte.

Eközben leszállt az est sűrű sötéttséggel, s ha a nap két órával hosszabb lett volna, egy török sem menekült volna meg.

Üldözés közben az egyik katona keresztüldöfte a törököt, aki nagyon keményen védekezett. A katona pedig urához, Jaksichhoz jött, és elmondta nekünk, miképpen vágta le a törököt. Akkor Jaksich a katona fejét akarta venni [72^v] a hazugságért, mivel nem hitte, hogy a katona egy ilyen török ellen harcolni merne.

Elfogtak egy törököt is, aki elmondta, miként sebesült meg Albagisthar, s hogyan kötözte be magát övével, ugyanis a törökök a törölközőhöz hasonló széles övet viselnek.

A Szent Kálmán napja utáni pénteken Albagisthart holtan találták az erdőben, amikor is elmetszették a nyakát, és elhozták a fejét Báthori Istvánnak és Kinizsi Pálnak. Hasonlóképpen levágták Isza béget és a törökök sok jó főemberét.

¹³⁵ in den Namen des Gottes vnd Sant Lasla

¹³⁶ oder drey

¹³⁷ Jähsth

¹³⁸ das der Knecht torsst gegen eynem solchen rittermässt n

¹³⁹ Darnach alls vber ain Stund hat man gefanngen ainen Turcken

¹⁴⁰ Allabegh

¹⁴¹ hab im sein Wunden zwgepunnden mit seinen Gurttel, wann dy Turcken furten Gürten alls dy praiten Hadttuechen

¹⁴² den Allabegh

der Eschenpeck ist erschlagen worden¹⁴³
vnd annder vil guetter Haupttlawtt der
türgken, Item des Eschenpeckens sun ist
gefangen worden, vnd der Alar[?] Alkann¹⁴⁴
vnd vil Türgken der Zall man nicht ways,
Wan man suechet noch dy Türgken inn dem
wälden vnd in den pergen Aber die Ross, die
man aufgefangen hatt, die hattman In
geschriffit pracht, der ist bey dreysigk
tawsentten gewesen Item auff des Kunigs
teyl ist erschlagen worden als bey
dreytawsentt mannen vnd der ist gewesen
bey tawsentt Spiessern. Es spricht Knysch
paul, das er am gantzen tag nicht hab mügen
ymbreytten die wallstatt¹⁴⁵ vnd Lager des
Volcks.¹⁴⁶ Die Turgken haben auch bey In
gehabt Püchsen vnd haben inn willen
gehabt Stett vnd Schösser zuewynnen Vnd
haben Inn dem vorgeantenn lannnd wollen
behawsen. Es hatt auch am Pawr
gekauft drey Türgken vmb ain halben
Guldin¹⁴⁷ vnd hatt zusammen geuodert vil
trabanten vnd ander jung Lawtt ain
guette Menig¹⁴⁸ vnd ist ausgangen mit dem
Volck vnd mit den drey türgken, Vnd hatt
sy gefuert vnder menig des volcks, das
einem yeden ain Gedächtnuss wäre, das man
drey türgken vmb ain halben Guldin¹⁴⁹ geben
hab bey König Mathias Zeitten, darnach hatt
er In dy Hawpitt abgeschlagen Dy Turgken
haben mer dan zwayhundertt dörffer
ausgeprannt. Die Flucht ist geschehen bey

¹⁴³ ist erstochen worden

¹⁴⁴ des Allabec hen son ist gefangen

¹⁴⁵ dy Walzstat

¹⁴⁶ vnd achtt sy wol zwei meil wegs lanck vnd prait ligt das Vold obereinander, alls dy Traidgarben. Sy Haben auch darhin mer dan Ilc Dörffer ausgeprennt.

¹⁴⁷ vmb I Gulden

¹⁴⁸ hiányzik: am guette Menig

¹⁴⁹ umb I Guldin

Isza bég fiát elfogták, nemkülönben Alar Alkant és sok törököt, kiknek száma nem ismeretes. Még most is kutatnak törökök után az erdőkben és a hegyekben. Ám a befogott lovakat jegyzékbe vették – mintegy 30 000-et számláltak össze.

A királyi oldalon is elesett vagy három ezer ember, köztük mintegy ezer lándzsás.

Kinizsi Pál azt beszéli, hogy egész nap nem

volt képes körüllovagolni a csatateret és a hadnép táborát.

A törökök ágyúkat is hoztak magukkal és az volt a szándékuk, hogy (különféle) városokat és kastélyokat foglalnak el, és befészkelik magukat a fent említett tartományba.

Egy paraszt fél guldenért három törököt vásárolt, kíséretül sok darabontot és egy csapat fiatal embert kért melléjük, és kivonult ezzel a néppel meg a három törökkel.

És körbevitte őket a hadi nép tömegén, hogy emlékezetébe vésse mindenkinek: Mátyás király idejében fél guldenért adtak három törököt. Ezt követően fejüket vette.

einem Dorff hayst Laure etc. Anno etc.
septuagesimo Nono.

A törökök több mint kétszáz falut égettek
fel. A menekülésre a Laure nevű falunál
került sor stb. Az [14]79. évben stb.

Ferenc Szakály – Pál Fodor

THE BATTLE AT KENYÉRMEZŐ, 13 OCTOBER 1479

The battle at Kenyérmező has been treated in a row of studies but neither the background of the Ottoman Incursion nor the course of the battle can be considered as satisfyingly known. Having surveyed the contemporary international relations the authors came to the conclusion that the Ottomans partly purposed to put an end to the Hungarian influence in Wallachia with the 1497 incursion, partly wanted to take vengeance for the 1476 Hungarian assault against Serbia.

The authors of this study give a detailed picture of the organization and command of the Ottoman and Hungarian border defence system. The defence system on the Hungarian side was rearranged just during the months before the battle with establishing the function of the Captain of the Lower Parts. The effectivity of the new structure was proven first in the battle at Kenyérmező.

It has been general practice in the special literature to describe the battle according to Antonio Bonfini's Hungarian history. The authors however, with the use of all attainable (Hungarian, European and Ottoman) sources reconstruct the events in a radically different way. Their most important statement is that Pál Kinizsi, Captain of the Lower Parts and Count of Temes was present at the battle from the very beginning and the assertion that he arrived in the last minute to turn the course of the events is false. The effectives and losses of the two armies have also been exaggerated in former researches; in the opinion of the authors the Hungarian losses could have been 3 000 and about 6 000 at the side of the Ottomans.

Ferenc Szakály – Pál Fodor

LA BATAILLE DE KENYÉRMEZŐ, LE 13 OCTOBRE 1479

Les auteurs, après avoir examiné les circonstances internationales de l'époque, arrivent à la conclusion suivante: avec l'attaque de 1479, les Ottomans avaient un double but. Ils désiraient mettre fin à l'influence des Hongrois sur la Valachie, et, en même temps, les Ottomans voulaient se venger de l'attaque hongroise de Serbie de 1476.

Puis, les auteurs présentent dans la détail la structure et le système de direction de l'organisme de protection des frontières ottoman et hongrois. La protection du côté hongrois avait été significativement réformée juste dans les mois précédant la bataille, et le poste du Capitaine des Parties Inférieures avait été créé. L'efficacité de la nouvelle structure s'était présentée pour la première fois juste dans la bataille de Kenyérmező.

La littérature spéciale de la question a l'habitude de décrire la bataille uniquement à la base de l'oeuvre d'Antonio Bonfini sur l'histoire hongroise. Les auteurs de l'étude présente utilisaient au cours de leur travail toutes les sources (hongroises, européennes, turques) accessibles, et ils reconstruisent les événements d'une façon radicalement différente. Leur constatation la plus importante est la suivante: Pál Kinizsi, le capitaine des Parties Inférieures, le comte de Temes a participé à la bataille à partir du début, et la thèse, selon laquelle Kinizsi serait arrivé après une longue marche et aurait tourné le résultat du combat au dernier moment paraît être une allégation fautive. Les effectifs et les pertes des deux côtés avaient été également exagérés jusqu'à présent: selon les auteurs le nombre des tués hongrois pouvait être de 3 000, le nombre des morts ottomans pouvait être de 6 000 au maximum.

Ferenc Szakály – Pál Fodor

DIE SCHLACHT VON KENYÉRMEZŐ, 13 OKTOBER 1479

Zwar haben sich schon mehrere Studien mit der Schlacht von Kenyérmező beschäftigt, können wir trotzdem nicht behaupten, daß wir den Hintergrund des osmanischen Einfalls, oder den Ablauf des Gefechts ausreichend kennen. Die Autoren sind nach dem Überblick der frühen internationalen Beziehungen zur Konsequenz gelangt, daß die Osmanen mit dem Angriff von 1479 einerseits dem Einfluß der Ungarn in der Walachei Schluß machen und sich andererseits für den ungarischen Angriff in Serbien aus dem Jahr 1476 rächen wollten.

Danach stellen sie den Aufbau und das Führungssystem der ungarischen und osmanischen Grenzwehr-Organisation vor. Die Verteidigung der ungarischen Seite war gerade in den Monaten vor dem Gefecht bedeutend umstrukturiert worden: es entstand die Funktion eines Oberkapitäns für die Unteren Teile. Die Effizienz der neuen Struktur zeigte sich erstmals gerade im Gefecht von Kenyérmező.

Die Fachliteratur stellt die Schlacht voll und ganz im Lichte der einschlägigen Teile der ungarischen Geschichte von Antonio Bonfini dar. Die Autoren rekonstruieren die Geschehnisse unter Verwendung aller erreichbarer (ungarischer, europäischer, türkischer) Quellen von Grund auf anders. Ihre wichtigste Feststellung ist, daß Pál Kinizsi, Oberkapitän der Unteren Teile, Gespan von Temes, an der Schlacht von Anfang an teilgenommen hatte. Die Behauptung, daß er nach einem langen Marsch erst in letzter Sekunde angekommen das Gefecht noch umgedreht hätte, ist also falsch. Das Aufgebot und der Verlust beider Hälften wurde von den bisherigen Forschungen auch übertrieben dargestellt, die Autoren vertreten die Meinung, daß die Zahl der Gefallenen höchstens 3 000 auf ungarischer und 6 000 auf osmanischer Seite hätte gewesen sein können.

Ференц Сакай – Пал Фодор

БИТВА ПРИ КЕНЬЕРМЕЗЕ, 13 ОКТЯБРЯ 1479 ГОДА

Битва у Кеньермезе рассматривалась уже в целом ряде научных статей, и все же нельзя утверждать, что нам удовлетворительно известны как исторический план эпохи вторжения османской армии в Венгрию, так и протекание этого сражения. Авторы статьи, давая обзор международных отношений той эпохи, приходят к выводу, что османские правители намеревались, во-первых, положить конец валахскому влиянию венгров, а во-вторых, хотели отомстить за венгерское наступление в Сербии в 1476 году. Затем авторы детально показывают построение венгерской организации по охране границ и систему её управления. Оборона венгерской стороны была существенно реорганизована как раз в месяцы, предшествовавшие битве, за счет создания поста командующего Нижних Провинций. Эффективность новой структуры проявилась впервые как раз в битве при Кеньермезе.

Эту битву специальная литература обычно единозначно изображает на основании соответствующих описаний венгерской истории Антонио Бонфини. Авторы настоящей статьи, используя все достигаемые (венгерские, европейские, турецкие) источники, реконструируют события, радикально отклоняясь от этого принятого уже подхода. Самым важным заключением, сделанным ими, является то, что Пал Кинизи командующий Нижних Провинций, темешский ишпан, с самого начала принимал участие в битве, и неправильно утверждение, что после длительного похода, прибыв в последний момент, он якобы переломил ход и положение битвы. Проводившиеся до сих пор исторические исследования также преувеличивают численные контингенты и потери обе их сторон: по мнению авторов статьи, потери венгерской стороны составляли не более 3 000 человек, а у турок они достигали возможно 6 000 человек.